

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR • NR 1 1994 • PRIS 50 KRONOR

I detta nummer bl a:

Gunnar Martin Aronsson om Kurt Tucholsky

Jan Lindahl om den bakväända världen

Grafik av Kristina Anshelm

Marco Morner om Antonio Gramsci

FÖRR och NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 1/94:

Margareta Zetterström. Alle Menschen werden Brüder. Ledare.....	4
Gunnar Martin Aronsson. Kurt Tucholsky — en resa in i tystnaden	6
Jan Lindahl. Bakvända världen. Tre visor och tre bilder	22
Kim Nicklasson. Verklighetens drömbilder	32
Kristina Anshelm. Grafik	32
Marco Morner. Socialister och likärare; följebrev till en Gramsci-översättning	43
Antonio Gramsci. De likgiltiga; Disciplinen; Galningen	48
Bokanmälningar	52

Omslag: "November" av Kristina Anshelm. 1988.

Vinjetbilder: Kaj Stuart-Beck

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvaret för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrorelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidskriften är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen
Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Hans Eliasson, Gun Kessle, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström samt som suppleanter Erik Edvardson, Crister Enander, Hans M Gabrielson, Gunilla Karlsson, Nikiforos Papisikas, Siwe Raadik och Hillevi Rosenquist.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83 eller Tomy Gustavsson 08-761 15 25.

Recensionsavdelningen: Johan Carlsson 08-783 02 95

Förr och Nu, Box 9001, 126 09 Hägersten, tel 08-19 13 58

Årsprenumeration (4 nr) 180:- (Studentpris 130:-) — Stödprenumeration 250:- eller mer

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9, Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Alle Menschen werden Brüder

Ledare

När den tjugosexåriga Friedrich Schiller 1785 skrev sitt ode *An die Freude* var det inte någon lallande och vindränkt glädjegud i största allmänhet han apostroferade. Dikten är i stället en maning till medkänsla och medmänsklighet, en bekännelse till det universella broderskapets, en den världsomspännande solidaritetens Höga Visa. Schiller skrev i samklang med sin tid — detta var bara fyra år före 1789! — och med det högstämda, romantiskt religiösa tonfall som hörde tiden till:

Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium,
wir betreten feuertrunken,
himmelsche, dein Heiligtum.
Deine Zauber binden wieder,
was die Mode streng geteilt,
alle Menschen werden Brüder,
wo dein sanfter Flügel weilt.*

Här bultar redan i första strofen en extatisk frihetspuls. Här finns ett återhållet men ändå fullt märkbart hat mot tidens regeltvång. Här glöder en längtan efter en bättre och mänskligare värld. Och det var naturligtvis detta "revolutionära" tonfall som tilltalade den elva år yngre Beethoven.

Beethoven var, precis som Schiller, ett barn av sin tid. Hans ungdom sammanföll med den stora franska revolutionen och han var starkt påverkad av upplysningens politiska ideal. Redan 1792-1793 började tanken att han, på ett eller annat sätt, skulle använda sig av Schillers dikt att dyka upp

i hans huvud. Idén förverkligades dock först i och med att han komponerade sin nionde symfoni, den som också blev hans sista, den symfoni alltså som stod färdig 1823 och fick sitt uruppförande året därpå.

I stället för att bara "tonsätta" Schillers ode rakt upp och ned, som en vanlig romans eller körhymn, valde Beethoven att infoga dikten i en symfonisk helhet där dikten budskap och stämningsslag finns lika mycket närvarande i de första, helt instrumentala satserna, som i sista satsens körfinal. När den första sångaren, bassolisten, oväntat avbryter orkestern och sjunger sitt "O Freunde, nicht diese Töne!" (O vänner, inte dessa toner!) uppstår en makalös kontrast mellan de första satsernas förtvivlan (som är *tidens* och *mänsklighetens* förtvivlan) och finalsatsens jublande glädjebudskap.

Beethoven använde sig inte av alla strofer i Schillers dikt. Han valde dem som bäst passade hans syften, valde bort de rader som har drag av vanlig tysk dryckesvisa till förmån för dem som talar frihetens universella språk.

Beethovens "nia" är ett verk som med tiden barablivit mer och mer populärt. I det perspektivet är det inte alls konstigt att slutkörens huvudtema upphöjts till "EG-hymn" — men lika fullt oerhört stötande! Varje gång jag i radion hör melodin till "Freude, schöner Götterfunken..." intonera olika nyhetsinslag om Maastricht-avtalet

och den europeiska unionen vill jag — å Beethovens och Schillers vägnar — inlägga protest. Fatta mig nu rätt! Jag har självfallet inget emot att Frankrikes och Tysklands ledare sitter vid varandras sida och sjunger "Alle Menschen werden Brüder", om det nu är det enda som kan avhålla dem från att gå i krig mot varandra. Men jag tycker samtidigt att det är absurt, ja rent perverst, att EU — denna västeuropeiska rikemansklubb på väg att bli en verklig supermakt med allt tjockare murar mot resten av världen, speciellt då mot tredje världens fattiga länder — att denna europeiska union som sin egen "hymn" valt ett verk som från den första tonen till den sista förkunnar rakt motsatta ideal. Schillers och Beethovens broderskap omfattar ju idag inte ens unionens egna medborgare utan torde — när det trumpetats ut av de olika medlemsstaternas överhet — närmast uppfattas som ett hån av de många miljonerna arbetslösa, socialt utslagna och marginaliserade på det västeuropeiska samhällets botten.

I nyhetsrapporteringen från moderatstämman för en tid sedan kunde man höra MUF-are som falskt och omusikaliskt stod och skrålade "Freude, schöner Götterfunken" framför TV-kameran. Nog var de "feuertrunken" så det förslog, påverkade antingen av nyliberal maktberusning eller ren alkohol, vad vet jag. Men när moderaternas politik — som svenska folket nu bittert får smaka — går ut på att ta från de fattiga och ge till de rika och följaktligen utgör raka motsatsen till allt vad solidaritet och broderskap heter, då kan jag inte hjälpa att denna MUF-arnas falsksång gjorde mig både illamående och upprörd. Nog för att Schiller och Beethoven konstnärligt överlever även detta. För egen del räcker det

med att jag går fram till grammofonen och spelar symfonin i dess helhet för att jag skall skaka av mig obehaget. Men faktum kvarstår: det ligger ändå något djupt tragiskt i att EG/EU har kunnat lägga vantarna på ett sådant verk. Det säger något väsentligt om vår tid och om de radikala krafternas tillkortakommanden.

För att komma i bättre stämning slår jag mig ner i soffan och låter mig översköljjas av Beethovens musik. Medan jag företar resan genom symfonins olika satser löper min tankart i väg, bort mot utopins hägrande framtidsland. Tänk den dag världens alla förtampade gör Schillers budskap till sitt! Tänk den dag detta globala broderskap förverkligas i praktisk handling! Tänk den dag mänskligheten, trött på krig och svält och utsugning, reser sig, slår näven i bordet och säger: O Freunde, nicht diese Töne! O vänner, inte dessa toner! Låt oss i stället bygga en värld där — som det heter hos Schiller — *alla människor är bröder*, en värld baserad på alla människors lika värde och inte, som nu, på en liten elits krassa vinningslystnad och cyniska egoism, en värld, kort sagt, där inte längre Mammon (i det transnationella kapitalets skepnad) är oinskränkt härskare. Då ni, segrerusa nyliberaler och EU-svärmare, kan vi börja tala om verkligt broderskap och verkligt glädje!

Margareta Zetterström

* *Lungefärlig prosaöversättning: Glädje, sköna gudagnista, dotter från Elysium, vi beträdet, berusade av eld, din himmelska helgedom. Din förtrollning förenar åter vad tidens smak strängt åtskilt, alla människor blir bröder där din mjuka vinge dväls.*

Kurt Tucholsky — en resa in i tystnaden

Av Gunnar Martin Aronsson

Varför blev det som det blev? Varför ville han inte längre? I samma stil som Tucholsky skrev — koncist, pregnant, satiriskt — passerar hans liv förbi. Som tysk emigrantförfattare hamnade han i exil i Sverige, förlorade sitt tyska medborgarskap 1933 och tystnade för gott 1935.

Bäste Kurt Tucholsky!

Tyvär kom vi aldrig att träffas på det sätt vi borde. Du är sedan mer än ett halvdecennium död. Du skrev texter som hade en konkret verkan. Du upprörde många sinnen, fick människor att handla, att tänka, men också att skratta. Det var inte ett lustfullt skrätt Du framkallade, det hade en klangbotten av fasa, av äckel, av raseri och förtvivlan inför det samhälle som — om inget gjordes — var på väg mot undergången.

Dina texter var tydliga, klara såväl i konstruktion och innebörd — men ditt liv, ditt jag, har alltid varit mig förborgat. Det finns nu endast fragment som vittnar om Ditt korta men händelserika liv: framförallt dina efterlämnade publicerade texter, men också en hög med brev och vykort, ett antal sepionade fotografier, och naturligtvis även ditt obduktionsprotokoll från julafton 1935, som jag nu tagit del av.

Ja, någonsans måste jag börja att söka. Jag tror inte Du skulle se det som indisk-

retion, eftersom Du själv föredrog att blottlägga sanningen bakom lager på lager av motsägelsefulla uppgifter.

* * *

Protokollet inleds — efter namnformalia — med en mening, som Du säkert skulle tagit som en personlig förolämpning:

”Kraftigt byggd, fet.” Om det var något som berörde dig illa, var det ju antydningar om din osmärta fysionomi, den som kom att följa dig hela ditt vuxna liv.

Protokollet vittnar vidare: ”Båda lungorna visa ödem — alltså vätskeansamling — bakre delar av pneumoniserade fläckar av svarttröd färg.”

Du rökte för mycket pipa i dina dar, alldeles för mycket, men det var varken fett eller de försvagade andningsorganen som tog dig av daga.

Det står också att Du hade sinusit i bihålorna, inflammationer som gav dig svår huvudvärk. Din brevmodtagare och läkare

Hedwig Müller tolkade bihåleinflammationerna som ett utslag framst av psykiska — icke fysiska — problem. Nå, det var inte sinusiten som orsakade din död.

Det var något annat.

Du var bara 45 år gammal — eller ung.

Varför tystnade Du?

* * *

Var det Sverige som bar skulden?

Du mötte Sverige första gången när Du sommaren 1928 reste till Kivik på arbetssemester. Du tyckte om vad Du såg; likt alla turister förfördes Du av ytan, utan förmåga att kunna uppfatta de bärande bjälkarna i värdlandet.

Tillsammans med din journalistkollega Lisa ”Lydia” Matthias återvände Du 1929 i semestersyfte men påbörjade den drömskt sagoaktiga boken *Gripsholms slott*, där Du figurerar i eget namn (plus alla de smeknamn Lydia ger dig; Fritzchen, Peter och Daddy). Det är inte en roman Du gjort, Du kallar anspråkslöst texten ”en sommarberättelse”. Du blandar faktiva händelser med din egna odramatiska semesterupplevelser, på samma sätt som Du alltid hävdar, att Du inte är en författare utan en *skriftställare*. På något vis lyckas Du sålunda att utestänga dig själv från författarskråets gemenskap.

I *Gripsholms slott* figurerar ordet ”tjock” igen; Du projicerar ditt självförrakt på andra, dels er tolk, herr Bengtsson, som Du beskriver som ”en korpulent herre, ett riktigt köttberg till karl”, dels på en annan tysk turist, en direktör Teichmann. Du kallar honom nästan konsekvent ”tjockisen” och beslutar dig i berättelsen att spöka för honom genom att kliva ner i Gripsholms slotts fängelse och vråla som ”lejonen på Zoo före utfodring”. Gjorde Du det i verklig-

heten också, Kurt? Jag tror det skulle varit emot din känsla för takt och ton. Du kunde två dina händer inför borgerskapets hyckleri, men Du kunde aldrig frigöra dig från att gå klädd i tredelad kostym med välknuten slips och en elegant vikt näsduk i kavajfickan.

Redan tidigare spökar emellertid din fetma för dig; Du låter Lydia, som är sekreterare, skvallra om sin arbetsgivare. Han är enligt Lydia ”tjock, nyfiken, feg och skadeglad. Men för övrigt är han en ganska hygglig prick.” Tjockheten har jag ingenting emot. Jag tycker rätt bra om feta karlar.

Jag gjorde en åtbörd.

’Inbilla dig ingenting. Det där lilla fett!’”

Arbetsgivaren skrivs för att vara ”...en själslig voyeur. Själv står han liksom vid sidan av det mesta, men han vill noga ha reda på vad andra människor har för sig, och hur och med vem...”

Jag misstänker, att även Du har anspråk på karaktäristiken, min käre Kurt. Din gränslösa nyfikenhet drev dig till att börja skriva, till att bli journalist, till att bli sångtextförfattare och prosaist.

* * *

När *Deutschland, Deutschland, über alles*, boken med texter av dig och satiriska fotomontage av John Heartfield kom ut i bokform augusti 1929 började Du kanske tveka inför ditt kall, eller åtminstone ditt tonfall. Det blir uppståndelse, som ni avsett — men är det *rätt* reaktion?

Även en tidigare kollega till dig, Herbert Ihering, polemiserar öppet mot dig i pressen. Dessutom blir Du en smula förskräckt över sammanställningen av text/bild, som Du på grund av tidsbrist till viss del överlåtit åt John. ”Det är inte min satir. Den är för

grov", beklagar Du dig ett och ett halv år senare i ett brev.

* * *

Antisemitismen växer likt cancer i ditt hemland. Ett karikatyrporträtt av dig dyker upp i nationalsocialistiska "Die Flamme" i september 1929 där din näsa markeras. Dessutom har Du plötsligt fått ditt eget hår utbytt mot ett krulligt, "judiskt" dylikt. *Deutschland, Deutschland, über alles* kallas dina "senaste exkrementer".

Men Du skriver: "Folk som försöker attackera juden i mig, skjuter bredvid. Mina hjärtslag går inte fortfarare, när någon ropar 'judesvin' efter mig; för mig är det så fjärran, som om någon sa 'Ditt namn börjar med ett T' — vad kan det då finnas för gott i dig?"

Du och John förutspådde den nationalsocialistiska katastrofen som få andra konstnärer, men lika lite som dessa radikaler kunde Du förhindra utvecklingen.

Kanske var det denna dubbelhet; att Du lyckades göra ett starkt intryck på publiken utan att därför förändra den till att bli beredvillig för att bekämpa fascismen, som gjorde att Du gav upp andan?

* * *

Du är kvar på Läggesta vid Mälaren till oktober 1929, då Du under två månader ska göra en föredragsturné genom Tyskland. Du skriver till Mary, din ex-hustru, att man har kastat stenar på bilen i Wiesbaden.

Intensiteten i hatet måste påverka dig djupt, Kurt. "Det är tröstlöst. Allt hänför sig dock till borgerskapet — inför arbetare har jag inte talat ännu. Det är kanske annorlunda."

Men Du kommer aldrig i kontakt med arbetarna. De blir aldrig din publik: förmodligen har de fullt upp med att skaffa

Kurt Tucholsky, 1931

bröd på bordet, i denna tid av astronomisk inflation och massarbetslöshet.

Däremot registreras dina satirer nogsamman hos nazistiska krönikörer, vilka redan nu planerar hämndens timme.

Du firar det nya året 1930 i Lugano, Italien. Därefter reser Du i sällskap med Lisa tillbaka till Villa Nedsjölund i Hindås.

Du vet det inte då, Kurt, men Du kommer att befinna dig i exil i princip fram till din död fem år senare, först frivilligt, därpå av tvingande skäl.

* * *

Du ger dig nu iväg på resor, så snart din orot tar överhanden: Luzern, Schweiz — där Du ligger på sanatorium, Italien, Österrike, Paris — där Du tidigare hade hyrt huset Le Vésinet, "palatset", som Du ironiskt kallade det, England — där Du skrev på ett film-

manus för den store skådespelaren Emil Jannings som aldrig realiserades — Sydfrankrike, allt i en oavbruten, knäckig rörelse där Du söker undvika din skugga: Tyskland.

Utan din kultur, din tradition, dina meningsfränder, i avsaknad av hela din själsliga jordmån, förtvinar Du dock likt fröet på hälleberget.

I juni 1932 slutar Du skriva professionellt. Två och ett halvt år senare stoppade Du i dig överdosen sömnmedel och togs medvetslös in på Sahlgrenska Sjukhuset i Göteborg. Du bibehöll samma medicinska status ända fram till dödförklaringen två dagar senare, den 21 december klockan tio på kvällen.

* * *

En del hävdar, att Du tappade all arbetsmotivation när Hitler kom till makten i maj 1933. Eftersom dina landsmän varit så dumma att de fört fram en diktator till makten gick det inte längre att kämpa för deras sak.

"Hitler är Tyskland", sade Du — vad till tjänade det då längre att skriva, att varna, att gissla?

Du gled allt längre in i misantropi; varför valde människor det som allt förnuft rasade emot, det som alla goda krafter måste bekämpa?

Du skrev i brev till vännen Walter Hasenclever i oktober 1934:

"Det är fel att tro att den politiska form som ett folk lever under är kvintessensen av dess innersta väsen — det är mycket sällsynt. Den är bara uttryck för vad det uthärdar — Och om en nations inre, anonyma krafter glider in i den formen, då lever just denna form, då har den vuxit fram organiskt,

då finns det inget mer att säga om saken. Man ställer sig inte under ett körsbärsträd och ber det att bära äpplen. Man kan plocka ner dem, körsbären, eller låta dem hänga — men kritisera kan man inte. Det hjälper inte."

* * *

Men är det hela förklaringen, Kurt? Exil-tyskar i Europa och Amerika fortsatte kampen och/eller bildade kottier — det skulle Du också kunna ha gjort. Din bror Fritz emigrerade till Prag och därpå till USA, i likhet med dina vänner dramatikern Ernst Toller, tecknarna George Grosz och Kurt Szafranski, Alfred Döblin.

Du kunde följt dem, Kurt, istället för att dö i Hindås!

* * *

Man bränner i maj 1933 under extatiska rop och taktfast sång de radikala skribenternas böcker på nattliga bokbål. Ni anses "skada de tyska intressena genom ett uppträdande som bryter mot plikten till trohet mot Rike och Folk" enligt den officiella proklamationen, och ingen bokhandlare får nu längre sälja dessa böcker. Det är förvisso *Walpurgisnacht* i Tyskland, och häxorna befäster sin position dagen efter.

Två dagar innan Du förlorar ditt medborgarskap, den 21 augusti, hinner Du skilja dig från Mary, inte för att distansskärleken svalnat, utan, som Du skriver "för att hon inte skall bli belastad" av ditt rykte.

Du exponeras som en efterlyst mördare i Illustrierter Beobachter i augusti 1933, tillsammans med andra prominenta personer av företrädesvis judisk börd. Jag ser ditt porträtt snett ovanför dina författar-

kollegor Heinrich Manns' och Ernst Tollers. De finner sig nu exkluderade ur "folkgemenskapen". Dessutom beslagtar tyska staten konstnärernas samtliga tillgångar i hemlandet.

Hur reagerar Du inför chocken, Kurt?

* * *

Du befinner dig i Zürich, Schweiz, men tar dig via Paris och Belgien tillbaka till Sverige, där Du nu definitivt slår ned bopälsarna i Hindås, några mil från Göteborg. Här söker Du dig en fristad undan vansinnet.

Jag kan fortfarande besöka det hus Du bebodde, Villa Nedsjölund, som ligger vackert vid vattnet. Du reser 1934 till Paris och Zürich och tillbaka till Lysekil, Du studerar svenska med den uttalade ambitionen att bli svensk medborgare. Du läser Kierkegaard för att odla ditt missmod men söker också att krångla dig igenom svenska verk; de enda som faller dig i smaken är storsäljande kriminalförfattaren Frank Heller — Du såg väl i honom en slagfärdig broder — Esias Tegnér, Bellman, "en äldre man vid namn Almquist" och Gustaf Fröding, som Du anser vara "en stark talang", och vars dikt *Tersites* Du översätter.

Du beskriver svenskarna som "ett tråkigt folk", de är "måttlösa och belåtna", självgoda och fega. Dessutom är statsmakten inte att lita på: Du är ett politiskt frågetecken och dessutom jude.

Du doktorerade i affärsjuridik 1915. Någon advokat blev Du aldrig, men ditt epitet *Dr.* kommer att följa dig i officiella handlingar vart Du än går. Titeln trodde Du kunde vara en god hjälp i det graderingsvansinniga Tyskland, även om Du i ditt hjärta alltid kommer att hata de institutioner

som givit dig ett visst medinflytande över ditt liv. Ja, även när Du 1934 gör din levnadsbeskrivning för de svenska immigrationsmyndigheterna skriver Du nog samt dit din titel *Dr. Jur. Tucholsky*.

Man får anpassa sig.

När Du ansöker om svenskt medborgarskap söker Du dessutom underbygga ditt mål med att understryka, vilka av dina böcker som är slutsålda och i hur stora upplagor de andra böckerna tryckts i under republikens dagar; bästsäljarna är satirskriften *Deutschland, Deutschland über alles* 1929 och *Schloss Gripsholm. Eine Sommergeschichte* 1931, båda nu uppe i femtionde upplagan. Du är inte vem som helst!

Du är Kurt Tucholsky!

* * *

Men svenska byråkratin låter sig inte bevakas av utlänningar. Den 2 februari 1934 antecknar en ämbetsman på UD:s Expedition för utländska passärenden följande rader i samband med ditt andra försök att undkomma utvisning med hjälp av ett tillfälligt s.k. främlingspass: "Hur har T. kunnat få vistas här så länge utan pass? När gick gamla passets giltighet ut? Är T. jude? Är han ursprungligen ryss?.... Har han några förbindelser med kommunister här i landet? Eller i Ryssland? Har hans uppgifter i övrigt kunnat styrkas?"

Käre Kurt, om Du hade läst dessa illasinnade och klumpiga uttalanden, hur mycket hade Du då inte kommit att förakta denne tjänsteman. Och ändå, hur skulle väl denne korridorspringare kunnat ana, att det var en av Tysklands mest berömda skriftställare som inkommit med sin ansökan?

Det offentliga Sveriges rädsla för kommunister var väl lika stor som den var

för människor av judisk härstamning — "Kuljude" var ett smädesord som cirkulerade i landet. Och Du hade aldrig varit medlem i kommunistpartiet, blott i det socialdemokratiska, din judiska bakgrund ville Du helst glömma och att Du slutligen skulle vararyss, Du som legat vid Tysklands östfront under världskriget...! Om Du fått kännedom om denna insinuanta fråga, i det närmaste ett påstående, måste Du lett ett av dina sorgsna leenden.

Kanske fann Du, när Du kommit tillbaka till Hindås, dessa rader av Kierkegaard: "Vad skall hända? Vad bär framtiden i sitt sköte? Jag vet inte, jag anar intet. När en spindel från en fast punkt störtar sig ner i sina konsekvenser möter den intet annat än ett tomrum, vari den inte finner förfäste, hur den än sprattlar."

Men förmodligen fick din hjärna tillräckligt med problem att bearbeta: Du fick ett främlingspass som måste förnyas varje kvartal och förvägrades arbetstillstånd i den nation, som borde varit det förlovade landet.

Förbudet tillträdde för obehöriga!

* * *

En författare omgiven av människor som inte förstår hans språk och därmed inte hans talang! En mästare utan sina verktyg och därmed utan värdighet och social status. En Robinson Crusoe strandsatt på en ödslig halvö, där invånarna sover alltför gott om natten mot bakgrund av vad som sker utanför huset, och som likgiltigt undrar, vad Du egentligen har där att skaffa.

Jag börjar få förståelse för varför Du plockade fram de där tableterna den 19 december 1935, Kurt.

Men ändå: kunde Du inte, trots allt, försökt att uthärda?

* * *

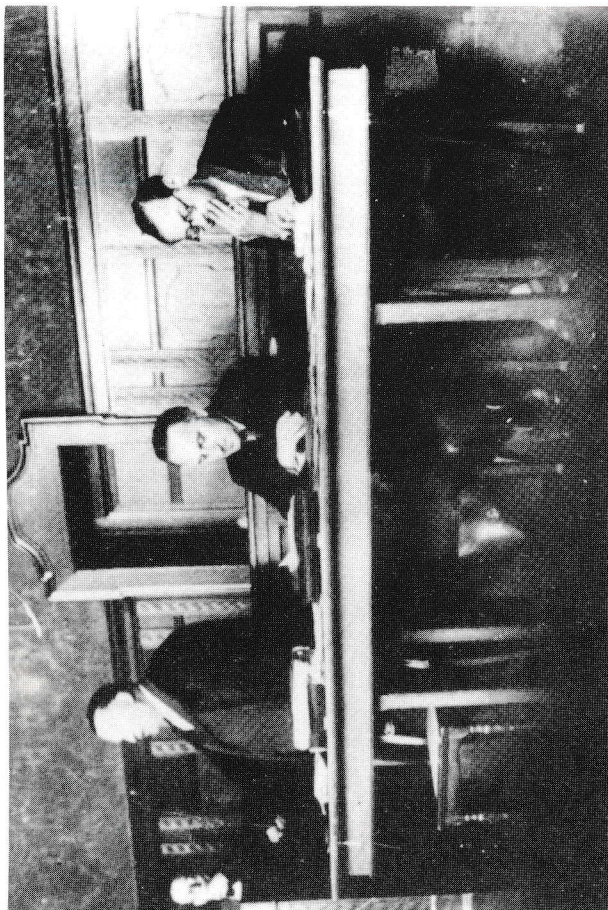
En händelse skakar dock om dig tillräckligt för att Du ska fatta pennan ännu en gång i massmedialt syfte. Det rör sig om en kampanj för att rädda din gamle vän och kollega på tidningen Weltbühne, Carl von Ossietzky, av dig brevledes kallad "Oss" — ni hade haft kontinuerlig kontakt sedan 1919. Tillsammans med andra fredsivrare hade ni skapat kommittén "Aldrig-Mera-Krig" och organiserat mötet i Berlin där 100 000 människor deltog. Det var dagar av triumf för er; nu väntade bara nederlagen och förödmjukelserna.

Men vad var det som hade hänt 1931? Jo, Carl hade blivit åtalad och kallades nu av myndigheterna "publicistisk landsförrädare", Han hade tagit in en artikel — den var inte skriven av dig — som avslöjade de hemliga upprustningarna som Tyskland gjorde i strid mot Versaillesfördragets paragraf 198, som kategoriskt förbjöd nationen att inneha flygvapen.

Att publicera artiklarna var modigt — eller dumdrigast, beroende på hur man ser det. 1932 väcktes dessutom ett nytt åtal gällande din artikel "Den bevakade krigsskådeplatsen", där Du skriver frasen "Soldater är mördare". Ånyo har Weltbühne skändat "den tyska folkgemenskapen". Du är instämd till rättegång, men vet att också Oss kommer att få stå vid skampålen eftersom han är ansvarig utgivare. Du stannar i Sverige.

I ett försök att skyla över ditt beslut, skriver Du i ett brev i februari 1932: "Även om jag kom dit, skulle 'Oss' fortfarande bli åtalad — åtalet gällde ursprungligen oss bägge." Nästföljande år markerar Du din inställning genom att hävda: "Instinkten hos mig har alltid hävdats, att offer utan verkan är något vansinnigt". Andra skulle

Carl von Ossietzky inför rätta. Berlin, 1 juli 1932

naturligtvis komma att hävda att det rörde sig om ren feghet från din sida, Kurt.

***

I stället för att ställa dig vid skranket skriver Du istället ett försvarstal för "Oss" i Die Weltbühne i den 17 maj 1932 — din sista artikel i tidningen, utan att nå juridisk-opinionsmässig framgång. Den 1 augusti står Carl inför skranket igen, där han höll ett försvarstal, inte så mycket för sig själv, som för freden. "Jag har aldrig med mera nöje stått inför en domstol än för denna artikel, som alltigenom motsvarar mina åsikter", säger den åtalade, som kommer att dö 1938 i sviterna av tortyr och sjukdom i samband med vistelsen i koncentrationslägret Esterwegen.

Men vem kan döma ditt handlande? I Tyskland finns nu, enligt vissa källor, minst

8500 politiska fångar. Du är jude, Du har radikala åsikter, dina fiender har allt större makt i det land, som tidigare även var ditt. Nederlaget är givet redan innan målet kommer upp i domstolen. I din egenskap av kriminalreporter har Du 1919 bevitnat hur Weimarrepublikens domstolar dömt revolutionärerna Liebknechts och Luxemburgs banemän, och Du noterade:

"När jag skriver detta är rättegången ännu inte avslutad. Sakerna står så, att i fallet Liebknecht inte mycket lär komma ut utöver de övliga små disciplinärförseelserna — *non liquet*."

De uppenbart skyldiga kommer att i princip frikännas, de oskyldiga bestraffas — är det tysk rättvisa?

Din mor Doris kommer att dö i Theresienstadt 1943. Din första hustru Else Weil kommer att gripas av Gestapos armar i

Sydfrankrike. Tidningskollegan Walter Hasenclever likaså. Dina vänner kommer — om de inte hinner fly — att fångas och/eller avrättas.

Var Du alltså feg — eller bara klok och försiktig?

Den som är utan skuld, han må kasta första stenen.

***

Men inget hindrar att Du går till doms över dig själv. Tidigare hade Du krävt av andra, att de skulle stiga fram och vittna om oförrätterna i samhället. Nu måste Du ha insett, att om Du inte vågade det Du själv förordade, var Du ett kräk — och då måste Du förakta dig själv.

Du har ständig huvudvärk och kan inte arbeta mer än fyra timmar per dag — tidigare har Du berömt dig själv med att kunna sitta tolv timmar i sträck vid skrivmaskinen. Ångesten växte i dig, likt en svulst. Du skriver i augusti 1933: "Att skriva är, förefaller det mig, kraftöverskott. Och det finns inte längre kvar hos mig."

Kanske bläddrar Du i ditt exemplar av Kierkegaards *Enten-Eller*", och slår upp: "Mitt liv har ingen rimlig mening. Betraktar jag dess olika perioder, liknar det en smula det tyska ordet Schnur i lexikonet, som för det första betyder snöre och för andra sonhustru; om bara den tredje betydelsen var kamel och den fjärde sopkvast."

***

I brev 29 november 1935 säger Du:

"Jag känner mig trött och sjuk.... Jag talar inte längre tyska så som man idag talar tyska, och för en — låt oss säga: — humorist är det en svår hämning...

Om jag än en gång blev riktigt frisk så skrev jag kanske — men aldrig mer det, och aldrig mer så."

Den 30 november har Du, av allt att döma, redan bestämt dig: Du skriver ditt testamente. De namn som nämns är, i tur och ordning: Mary, din mor, din bror Fritz, din syster Ellen samt Dr Hedwig Müller, läkaren som relativt framgångsrikt behandlade din bihåleinflammation i Zürich.

En sista heroisk handling dock. Målet för din giftpil var denna gång den numera fascistiskt inriktade författaren Knut Ham-sun, som i en stor tidning angripit Carl von Ossietzky. Du skriver ett genmäle 14 december 1935.

— Hur svårt måste det inte ha varit för dig, käre Kurt, att bära hand mot den diktare som Du tidigare beundrat, och ur vars verk Du högtidligt citerat på försätsbladet till din reseskildring *Ein Pyrenäenbuch*.

Hur full av lidande är inte den ljungande profetens väg.

***

Du tystnade alltså som professionellt verksam författare redan 1932, men som den obotliga ordmänniska Du är, fortsätter Du dock att skriva dina brev, främst till din fränskilda hustru Mary — det blir flera brev i veckan till "Meli", som Du döpt henne till. Genom åren har hon emottagit hundratal av dina iakttagelser, bekännelser och synpunkter. Trots att äktenskapet i praktiken upplöstes redan 1928, fortsätter Du att kommunicera med henne brevlades i ytterligare sju år. Var det distansäktenskap Du föredrog, Kurt? Eller var Du sådan "egoman", som Lisa Matthias senare kom att beskriva dig, att ingen kvinna kunde vara i din närhet någon längre tid? Hon

säger att Du ständigt skrev," efter en vecka av flykt in i förkyllning eller inbillad sjukdom återhämtade hans talang sig, som en Fenix ur askan — skrivmaskinen slamrade som ett mudderverk."

Även dina dagbokssidor fylls av tankar. Allt måste nedtecknas för att kunna förstås till fullo: detta är författarens credo, som Du följer in i det sista.

* * *

Du skriver i ett beklagande tonfall till din vän Arnold Zweig den 15 december 1935, angående den förlorade kampen i Tyskland:

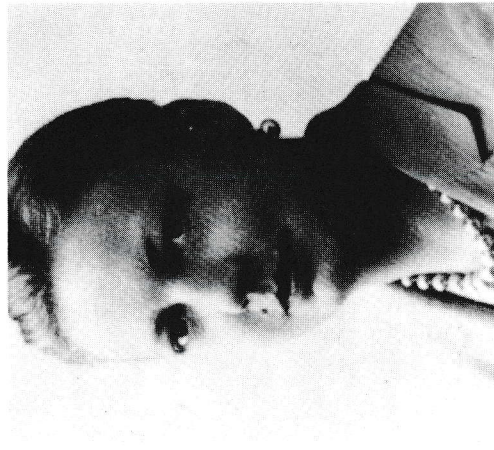
"Nu är det på sin plats med själv-rannsakan, bedriven med jämnergi... Numåste man — också jag! också jag! säga: Detta gjorde vi fel, och det och det — och här har vi svikit. Och inte bara: de andra gjorde fel... utan: vi alla... Det är Tyskland. Uniformen passar dem — det är bara kragen som är för hög. Lite obekvämt — lite störande — så mycket patos och så litet smör — men för övrigt? ...Med detta land, vars språk jag talar så litet som möjligt, har jag intet mer att skaffa."

På sistasidan i din *Sudelbuch*, "Klotterbok", har Du i en enkel skiss tecknat din utvecklingstrappa: "Sprechen, Schreiben, Schweigen" (Tala, Skriva, Tiga).

Hur mycket bitterhet rymts inte i denna mening!

* * *

Den 19 december skriver Du avskedsbrevet till din Mary. Du ber om förlåtelse och Du tackar henne för hennes tålmod, att ha levat tillsammans med "en människa, som

Mary Tucholsky

i all evighet var jagad, som alltid kände fruktan, nej ångest, den ångest som ingen rationell orsak hade, och som inte kände tiden för dess ankomst."

Den 19 december skriver Du också i din dagbok dina sista anteckningar, däribland: "Om jag nu måste dö, kommer jag att fråga mig själv: 'Var det allt?'"

* * *

Du var från ungdomen en upprors- och upptågsmakare, Du var pacifist och Du blev radikal socialdemokrat i SPD; men Du var också ett barn av borgarklassen — i det Du i ditt blod och nervsystem hade kvar hela det sociala och etikettsmässiga värdesystem som inympats dig via din familj och din uppväxt.

Men kanske började allt i skolan. Du berättar — genomskinnligt självbiografiskt, i din text *Biografi för många*:

"Han drog sig egentligen inte undan från de andra — det kunde man inte säga. Han var alltid mitt ibland dem —

men han hörde aldrig riktigt till dem, och de kände det också, och lät honom känna det. Han var inte ensam. Han levde i talrikt sällskap, talade han med skuggorna? Det sade han ingenting om.

Han tog nu sin examen: lugn och behärskad som i allt han gjorde, nästan utmanande lugn och behärskad. Han klarade den rätt och slätt — men det var något i hans svar som fick den gamle vithåriga skolinspektören att spetsa öronen — han hade redan sett så många passera genom hans händer — detta var än en gång en av dem som han endast motvilligt släppte igenom. Revolutionärer i det tysta. Å, han hade fin näsa för det, skolinspektör!

Ja, så tog han sin examen. Och var fri.

En låga flammade upp, rakt upp mot himlen. Så ljus att det nästan gjorde ont i ögonen på dem som såg in i denna eldtunga. Han visste ingenting om detta. Han såg världen och förskräcktes. Var detta världen? Detta? Och han rasade, allting var nytt för honom, allting hemskt, ingenting självklart, allting upplevt för första gången.... Han skavde sig mot världen, och det slog gnistor. Han jämförde denna värld med en som inte existerade, med sin, med en annan — och resultatet av jämförelsen blev inte särskilt uppmuntrande... Han lärde sig tygla sitt kaos och lärde sig formen och visste vilken verkan hans satser hade."

Då kände Du kraften i din ande, Du kände möjligheterna. Men novellen, från 1920, då Du var tretio år, beskriver svikaren: han som förråder sin utkorelse och blir utslätad, "vuxen" och anpassar sig till de rådande

förhållandena. "Han stöter sig inte med någon utan förstår att hålla sams med alla, och vet att följa med sin tid, och håller stilen, och försörjer sin familj."

Så ville Du inte bli.

Du fick något att revoltera emot, men samtidigt något att hålla fast vid, ty likt barnet som önskar friheten men som samtidigt är rädd för den, var Du ängslig för att lämna det inrutade, ordnade sättet att vara och förhålla sig till andra. För vem vet hur den andra världen — den som ännu inte existerade, men som Du anade i det undermedvetna — egentligen såg ut?

Dubbelheten blev en del av ditt väsen. Men varifrån kom detta, ditt intensiva hat mot det tyska samhället, Kurt? Din barndom var lycklig, enligt vissa biografier. Ingenting saknade Du materiellt. Visserligen avled din far när Du var femton, men det finns åtminstone ingen skreven vittnesbörd, om att denna händelse var omvälvande för dig. I och för sig är dina föräldrar — med få undantag — frånvarande i dina texter — och det är ju ett mysterium i sig. Jag vet inte, om Du älskade dem, eller bara accepterade dem. Du studerade juridik i Berlin med goda betyg. Du hade en grundtryggad karriär i sikte. Vara någon — en titel, en identitet, en tacksam position i den väldiga sociala pyramiden.

Men Du utslungade ditt anatema mot allt och alla i pyramiden:

"Så levertusenden och återtusenden sitt liv och har förrätt och glömt sin längtans land, sin ungdoms land. Man måste ju leva... Lever ni? Lever vi alla? Är det ett liv: äta och arbeta, och bli räknad med, och tjäna pengar, och andas, och ha barn, och en fru? Var det det vi strävade efter?"

Men, Kurt, hade det inte varit tillräckligt,

om Du, i likhet med de flesta andra unga hettelevrade upprorsmakare, lekt av dig revoltlusten när Du fyllt 30 och så försonats med samhället via de borgerliga plikter som väntade dig, i likhet med dina manliga generationskamrater?

***

På ett fotografi där Du är tonåring sitter Du med dina faster Florin och Agnes med armarna i kors och en smula högdraget stirrar Du mot en punkt i horisonten, som om Du egentligen var frånvarande. Bakom Agnes skymtar den i välsituerade hem obligatoriska palmen. Fastrarnas klänningsliv är hårt snörda, förmodligen är deras vardagsliv lika hårt tuktade. Du markerar tydligt, att Du är här under viss protest, och att Du är förmer än vad kortet tydligt sett exponerar; Du gör motstånd mot miljö och dess värderingar, men är ändå fascinerad av själva avbildningsprocessen.

I åtskilliga år kommer Du att låta dig avfotograferas över hela Europa, och ofta skickar Du ett nytaget foto till Mary. Detta är jag; jag finns på bild, ser Du mig?

***

Du karaktäriseras av en skolkamrat på Franska Gymnasiet som en inbunden enstöring, som "ständigt befann sig i opposition mot skolan, som vi älskade" och vars ironier och vitsar var högradigt uppskattade—av dem som inte var föremål för deras udd. Ja, Du fick alltid skrattarna över på din sida, vilket naturligtvis förstärkte denna din humoristiska ådra. Men fortfarande är Du osäker på din framtida karriär.

Av en händelse möter Du Franz Kafka i Prag hösten 1911. Efter sammankomsten

blev det inga fler möten mellan er, men jag vet att Du på jugotalet läste några aforismer av Kafka som skrämde och imponerade.

Du visste inte, att Franz redan efter mötet den 30 september skrivit om dig i sin dagbok. Han noterade att du "svängde behärskat och kraftfullt spatserkäppen", att Du planerade att bli försvarsadvokat, men var rädd att Du hade fel röst, ty "enligt uppgift förlorar (den) sin manliga klang efter ett tag, och blir kvinnoaktig". Dessutom har du, enligt Kafka, "tvivel på den egna dugligheten", vilket yttrar sig i ditt "posering", som om Du ville ge sken av världserfarenhet Du inte har. Du har också redan nu, som 21-åring, ångest för att glida in i den känsla av meningslöshet och *weltschmerz*, som Du, enligt Franz, "märkt bland de äldre Berlinjudarna".

Dessutom — noterar vittnesskriften — skall Du strax gifta dig.

***

Din hustru är medicinstuderanden Else Weil, som sedermera flydde till Frankrike, blev gripen av Gestapo, och avled i koncentrationsläger. Jag vet inget mer om henne, ty Du själv skrev så litet om henne. Kanske var hon blott en ögonblicksförälskelse? Men Du döpte genast om henne, på samma sätt som Du döpte om dig själv, din släkt (syster Ellen fick sina brev inledda med smeknamnet "Hippel") och dina ungdomsvänner (juristen Erich Danehl blev för dig "Kallchen" och Hans Fritsch fick en ny identitet under sitt *nom Duplume* "Jakopp").

Else fick nu heta "Claire Pimbusch". Tillsammans gjorde ni en romantisk utflykt sommaren 1912 till slottet Rheinsberg, vilket resulterade i din debutbok med samma namn. Hur kändes det för dig Kurt,

när Du, exakt 27 år senare, tillsammans med en annan flickvän, Lisa "Lydia" Matthias, reste till slottet Gripsholm? Kände Du en naturlig cirkel slutas, eller försökte Du närmast desperat återuppliva en livskänslasom gått förlorad för dig? Och varför var Du så förtrollad av slott, Du maktens fiende?

***

Världskriget, det som få trodde var möjligt, inleddes. Du fick rycka in efter din promotion i den 12 januari 1915 i Jena, och Du hoppas innerligt, att Du ska slippa närmkamp. Du vill inte döda. Du är jupacifist.

Jag ser ett foto på dig från 1915: Du befinner dig någonstans i nuvarande Baltikum. Du är 25 år och i ditt ansikte börjar redan nu besvikelsens och desillusionens mask att växa. Du har på dig en enkel uniformsskjorta och en mjuk menigsmössa. Trots de primitiva omständigheter under vilka Du är inkvarterad har Du sturskt och aningen kokett ena handen i fickan: din typiska dubbel-exponering; det är som om träbaracken bakom dig egentligen bara var en krigsfond, som monterats upp hos någon professionell ateljéfotograf hemma i Berlin, och din mundering bara en tillfällig förklädnad; ytterligare ett practical joke för dina vänner.

Där är inte vid fronten, Du vill åtminstone inte erkänna för dig själv att Du är där — för då skulle Du helt sonika kunna bli dödad i nästa ögonblick, ty "soldater är mördare", som Du skulle skriva långt senare.

***

Under kriget upprätthåller Du militärt korrekt dina relationer till de överordnade,

men i ditt inre växer oviljan att underkasta dig beslut som Du anser vara dumdristiga. Dock: först när Du kommit hem efter kriget och Du är i relativ säkerhet för dina motståndares eventuella hämndåtgärder 1919 vågar Du skriva följande:

"Den tyska officerskårens dåliga anda färgade naturligtvis av sig nedåt. Det var bara i den främsta graven som underofficerstonen inte fungerade — kom regementet i stridspaus, så växte fanjunkarens närmaste man till en liten kung, och officeren på stat svälde upp till Gud... Särskilt motjudent var det att se hur de största gaphalsarna tystnade när man beforderade dem: då var med en gång allting bra. Jag har ofta nog iakttagit, hur dessa människor så att säga stött i givakt för sig själva och på dagen för sin befördran ränt omkring med en hemlig rysning: Vilken sjutusen till karl Du är ändå..."

***

Själv avancerar Du emellertid under kriget till underofficer, får därigenom egna privilegier och slipper den meniges position längst ner i hierarkin. Skickligt lyckas Du fråna och med 1 september 1915 manövrera dig till en tjänst i en skrivstuga tillsammans med komponisten Wilhelm Gruner, nationalekonomen Ludwig Pinner, en riktig skrivmaskin, "och 1074 flugor" Kanske är ditt förakt för "gaphalsarna" som "tystnade när man beforderade dem" också en del av ett självförakt, Kurt?

***

Tiden går. Du skriver hem till din syster i februari 1916, med ett slags demonstrativ likgiltighet: "Krig för man även här. Det

pågår mellan 11 och 1 på dagarna. Jag personligen ligger då alltid och sover."

Du känner dig som 134 år gammal, Du säger att Du av stillasittandet och maten blivit "så tjock, att det är en skam". Allt eftersom tiden går känns sysslorna än mer meningslösa. Du kommer över texter av Schopenhauer, en författare som skulle komma att följa dig i hälarna ända fram till självmordet, och Du tycker att "det var som om någon öppnat ett fönster". Hans djupt rotfästade och värlartikulerade utvecklingspessimism är också din.

Alltså en vän i ensamheten.

Ännu ett år senare, i februari 1917, berättar Du att två ryssar skjutits för spionage "och jag har assisterat — men naturligtvis bara med uppträttandet av deras rättsprotokoll och inte med gevären... Mänskligheten hugger sig en väg igenom levande människors kött och blod för en 'idé's' skull..."

Du fortsätter din litterära verksamhet genom att i början av 1917 redigera fälttidningen "Der Flieger", Flygaren.

* * *

I november samma år träffar Du i byn Altdorf i dåvarande Kurland din första och kanske största kärlek; den då 18-åriga Mary Gerold, bördig från Riga. Hon arbetar på ekonomiavdelningen vid staben på Artilleri-Fliegerschule och Du har fått jobb att ansvara för lånebiblioteket i samma byggnad; hon håller till på högerflanken, Du på vänster. Ni kan mötas varje dag. Hon är lika dig i ansiktet; samma rundhet, samma sorgsna ögon, en bred näsa — och hon är vacker: det är självklart att ni dras till varandra.

Men snart blir Du en assisterande kommissarie, och nödgas att lämna staden i

april 1918. Du reser, efter en kort mellanlandning i Berlin, vidare till Turn-Severin i Rumänien.

Hur ironiskt är det inte, att du, som nu frivilligt arbetar för en polisärsinstans inom militärmakten blir en av Tysklands ledande myndighetshatare....!

* * *

Hursomhelst; Du blir förälskad i Turn-Severin, staden ligger i anslutning till Donau och Serbien "med underbara vyer mot bergen", och Du lever i materiellt välstånd; på en räkning ser jag att Du köpt 37 flaskor rödvin à 6 mark, vilket blir 222 mark, en anseelig summa även under denna tid.

Är det tristessen i arbetet som får dig att spendera mesta tiden på *Offizierskasino*, där ett kapell underhåller —? Vin, musik — och längtan till Mary, som fortfarande troget väntar på dig och dina brev. Men Du kan inte arbeta!, klagar Du till henne 30 september 1918.

"Min plan var — för att nu lägga alla korten på bordet — att här under en period inneha tjänsten som kommissarie — och sedan att försöka ta mig till Kurland, och därigenom ta mig från en krigspostering till en fredspostering."

Kanske finns här en stor del av sanningen, dock förmodligen inte hela. Jag tror att Du var rätt nöjd med din postering. Du slipper din soldatsnagg och kan lugnt avvakta tidens gång. Ditt besök i Berlin gav inte mersmak, det är inte längre en mondan metropol, där råder istället brist på livets förmögenheter, i det resurserna går åt till att upprätthålla kriget.

* * *

Du medarbetade redan före de fruktan-

svärda krigshändelserna i tidskriften Die Schaubühne, ordagrant Skådespelsscenen, tillsammans med teaterkritikern Siegfried Jacobsohn, och Du får en trofast vän, som alltid läser igenom och rättar dina insända manuskript. Den 4 april 1918, således efter kriget, döps tidningen om till Die Weltbühne, Världsscenen.

Det är en tidning som innehåller artiklar om allt: ni försöker beskriva världen som platsen för ett skådespel — förmodligen en tragedi, men Du söker med alla medel omvandla den till en fars, så att man åtminstone kan skratta åt eländet.

Av de konservativa anklagas Du för landsförräderiska tankegångar.

Du försvarar dig genom att dela upp ditt land i två delar, det ena det sanna Tyskland — Goethes, Schillers och bildningsidealens Tyskland, det andra det falska — barbariets, mörkermännens och det politiska kaosets Tyskland.

Du skriver i Die Weltbühne januari 1919:

"Man förebär mig att jag skulle smäda mitt eget land. Det är inte mitt land. Det land där dessa huvuden, dessa hjärnor fått härska, är inte vårt Tyskland... Vad vi vill är att tyskarna, våra landsmän, driva ut trälslaget, detta att man inte kan lyda utan att krypa — detta att man inte underordnar sig på grund av saksakal utan bara blint underkastar sig... Bara genom att helt och hållet vända oss bort från denna skamliga epok kan vi komma i ordning igen."

* * *

Redan nu är Du fruktad för dina skrivelser. Tidningen går inte ut i en speciellt stor upplaga — cirka 13.000 — men dina åsikter blir uppmärksammade. Du njuter i viss

mån av denna uppmärksamhet, samtidigt som Du gömmer dig bakom ett otal masker. Ingen får avlocka dig alla hemligheter; ditt innersta måste förbli ett förseglat rum.

Det var Du som blev Ignaz Wrobel — "Sparven", den oansenliga politiska frikvittaren. Du var kulturskribenten Peter Panter och satirikern Theobald Tiger — efternamnen talar för sig själva. Du var den undflyende fågeln som sjöng efter eget huvud, men Du var också rovdjuren som röt av berättigad indignation.

Men vi har också ytterligare en mask: Du var den pessimistiske frätänkaren Kaspar Hauser. Namnet var ju taget från det föräldralösa och i isolering uppväxta barn som plötsligt upptäcktes stående på ett torg med ett brev i handen, adresserat till envar som kunde tänkas vara berörd.

Var det en subtil markering av att Du, trots allt, kände dig föräldralös? Att Du någonstans i ditt undermedvetna saknade den fadersfigur som för barnet skapar referenspunkter av manlighet? Är det din fars plötsliga död under din pubertet, som avsett aldrig direkt formulerade men intensiva och mycket ihållande känslor av saknad och sorg?

Kaspar måste lära sig allt från grunden, och ändå kom han aldrig att bevärdigas entrebiljett till det samhälle, den gemenskap han så hett eftertraktade. Kaspar förblev någon, vars originella reflexioner man förundrade sig över, någon man förvisso kunde imponeras av, men mest på det sätt som cirkuspubliken fascinerats av clownen som utför spratt och upptåg ingen i det privata skulle våga sig på.

* * *

Du upplever upploppen och kaoset, där vinddrivna extremistgrupper bekämpar

Tucholsky i Rumänien. September 1918.

varandra och där den socialdemokratiska regeringen sviktar under trycket. Men Du kan inte försvara den regeringsmakt som i alltför hög grad låter sig bevakas av anspråk från krigsprofitörerna, de stora industrialisterna och aktieinnehavarna. Dess händer är för smutsiga, dess kompromisser för många och välvilliga.

Die Weltbühne vill bibringa läsarna tankens klarhet — men var finns då läsare med förmuft denna tid, när alla värden rasar samman?

Först mat på bordet, ropar allt fler; därefter —eventuellt— frågor om vad som är rätt och

fel, sant och falskt.

Efter Hitlers maktövertagande stormade brunsjortornatidningsredaktionen, beslagtogs och förstörde allt material, sålunda även dina originalmanus. Det fanns inte längre något att skratta åt; världsscenen förmörkades långsamt men obevekligt.

* * *

Din revolt skedde subtilt, via språket, men sträckte sig heller inte längre än till dem som redan hade ögon att se med, öron att höra med, de som redan var införstådda i dethemliga sällskapssomradikaler alltid skapar åt sig, likt gemensamma hyddor att gå in och genomföra initierings- och mandomsritualer i. De andra — förstod inte.

Du ville så mycket, Kurt. Hur kan man egentligen ändra världen? När uppstår omdaning, förändringen, den önskvärda grändiosa peripetin i verklighetens drama?

Den unga lågan sticker förvisso det gamla träet i brand — men förbränner samtidigt också sig självt. De motstridiga krafterna, det bestående, självuppehållande och det kommande, antagonistiska, synes bara resultera i utlocknandet, ett slags absurd jämvikt. Innan allt börjar om igen. Och igen.

* * *

— Är jag värd något inför andra? Är jag värd något inför mig själv?

Det synes vara din undran dessa sista

dagar i närheten av julen 1935, innan Du i din ensamhet tar fram burken med de kemiska preparat som slutgiltigt kommer att sätta punkt för ditt skrivande.

Kanske Du i decembermörkret på måfå slår upp din Nietzsche på skrivbordet där i Villa Nedsjölund — han är en trogen följelagare sedan flera år — för att få svar:

”...allt det som i den enskildes ögon tycks konstituerat ett förfelat, misslyckat liv, hans hela börda av missmod, förlamning, sjuklighet, känslighet, suktan, det vältrar han tillbaka på samhället — och på så sätt uppstår en unken tryckande atmosfär och, i gynnsammaste fall, ett ovädersmoln.”

Men Kierkegaard? Kanske Du tar fram en volym ur bokhyllan, vänder dig om, för att ljuset från takkronan inte skall göra så att din skugga faller över baksidan, och får upp följande text:

”Min själ har mistat möjligheten. Skulle jag önska mig något, vore det inte rikedom, njutning och makt utan möjlighetens lidelse — det ögas som överallt, ungt och brinnande, skådar det möjliga.”

På dig, Kurt, väntar nu bara sista steget i din trappa: ”Sprechen, Schreiben, Schweigen.”

Jag förstår nu äntligen ditt handlande, ditt avsked till oss.

I din *Siidelsbuch* kan jag läsa några av dina sista tankar i detta livet; Du beskriver som så ofta dig själv i tredje person, som om Du talade om någon helt annan, en person Du sett på gatan; en främling. Du lyfter på hatten till hälsning, hajar till — och märker att det är — Du.

”Han gick från livet, såsom en, som lämnar en långtråkig filmföreläsning, försiktigt, för att inte störa de andra.”

Källor:

Kurt Tucholsky 1890-1935, Quadriga Verlag J. Severin 1985, Övers. av artikelförfattaren.

Kurt Tucholsky, *Tyskland — vårt Tyskland*, Norstedts klassiker 1977, Övers. Jan Stolpe (brev), Ulrika Wallenström (prosa).

Kurt Tucholsky, *Gripsholms slott, en sommarsaga*, Tidens förlag 1987, Övers. Birgit Hård af Segerstad.

Minnesartikel i DN 21 december 1990 av Barbro Eberan.

Kurt Tucholsky, *Deutschland, über alles*, Neuer Deutscher Verlag/Rowohlt 1929/1973.

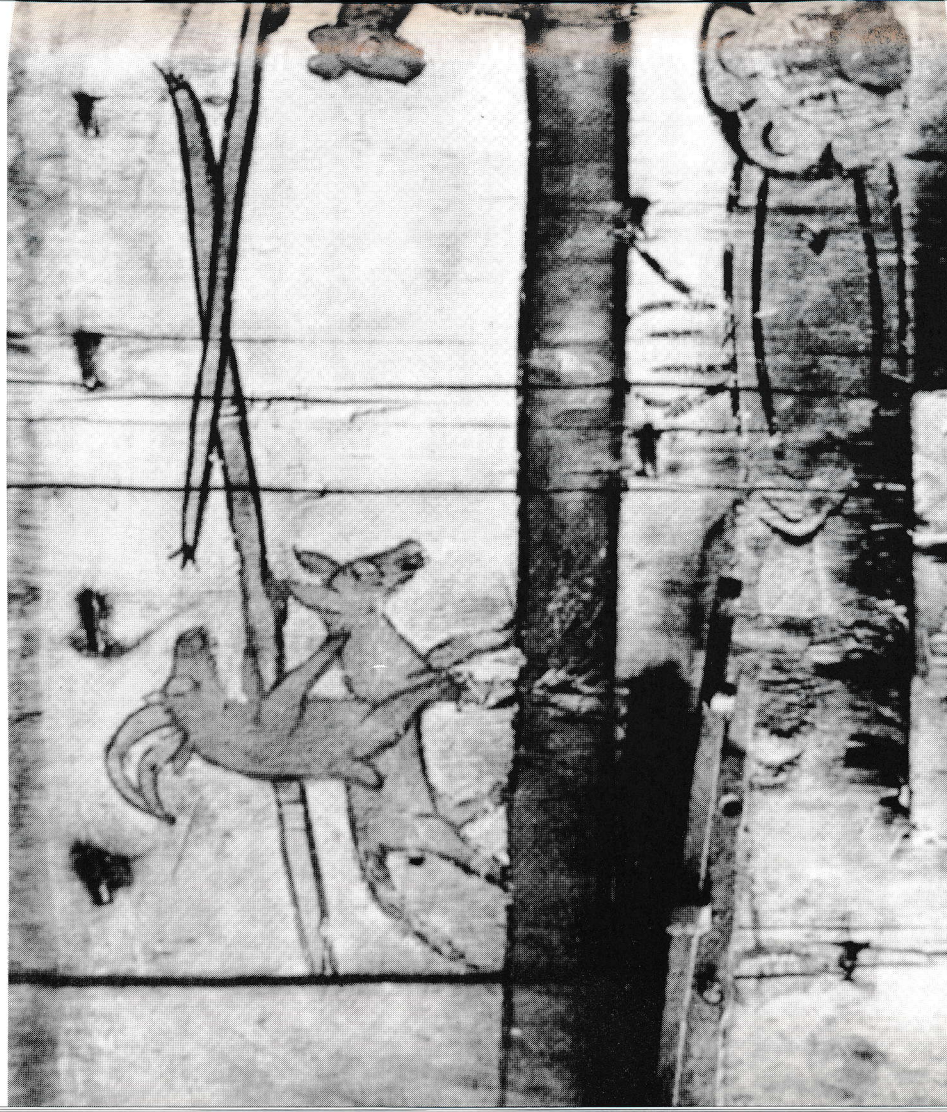
”Hon slås för sin fars rätt”, artikel av Stefan Lindgren i *Folket i Bild/Kulturfront* 1/92 *Kierkegaard i urval*, Forumbiblioteket 1956, Övers. Lars Göransson

Morgonrodnad, tankar om de moraliska fördomarna, ur *Nietzsche*, Prisma 1966, i urval och översättning av Carl-Henning Wijkmark.

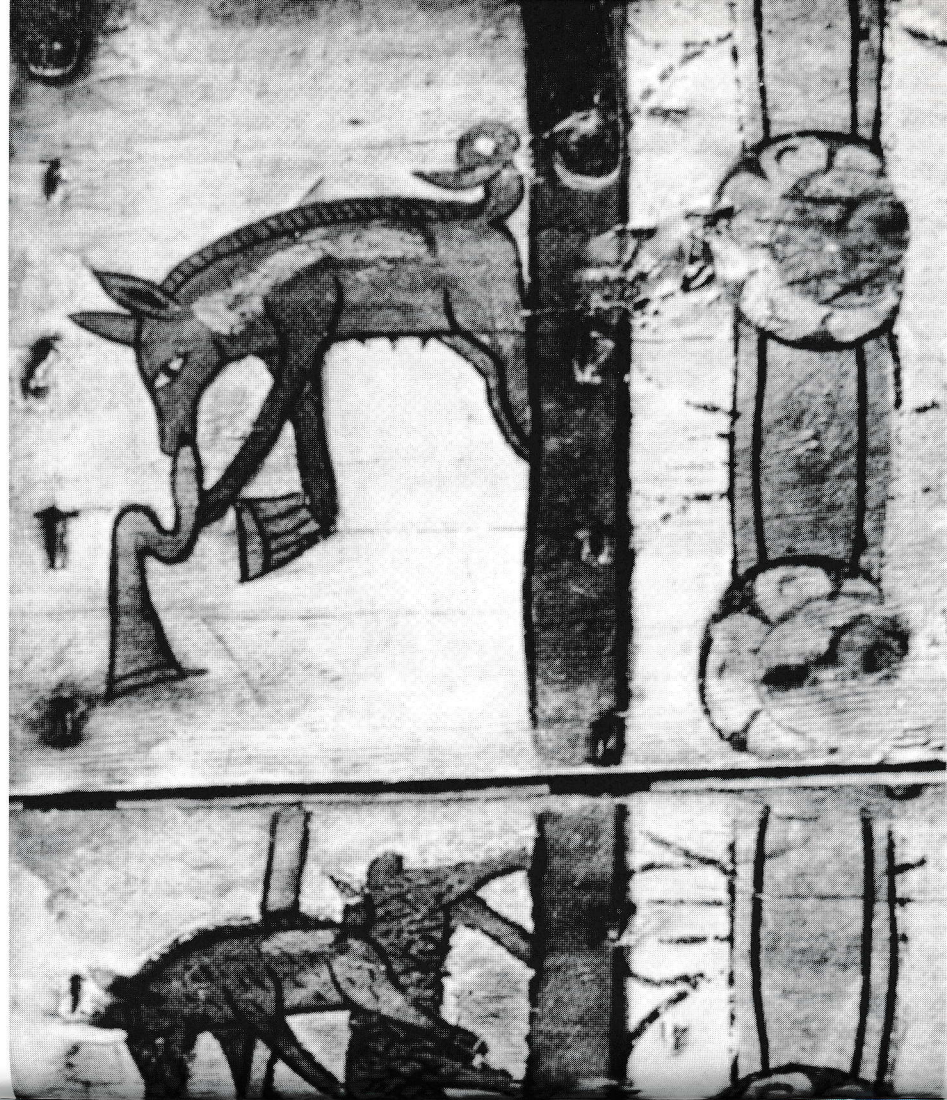

Bakvända världen

Tre visor och tre bilder presenterade och kommenterade av Jan Lindahl

Under stort skratt tomerar här en gris mot en getabock. Grisen har ett får till springare medan getabocken grenslat en räva. Deras lansar har trubbats i ändarna. Bredvid sitter en

annan gris stötande i luren och med segerpokalen redo. Målning av Amund på dörren till Södra Råda kyrka i Värmland från 1494.

Den Förvända Världen

Tjohej!

Jag rider mig för Lybeske bro,
med björnskinnsstövlar och bedragnaskor.
Vi galom men hönsen utrida!

Tjohej!

Jag gick i huset in,
de supo blaggarn och nystade välling.

Tjohej!

Krymplingen dansar och dummem han
kvad,
den blinde han väver gullad.

Tjohej!

Här grisar vårt får, här lammar vårt svin,
kycklingen diar han modern sin.

Tjohej!

Här föla en höna, här värp en mähr,
det var så illa du var ej när.

Tjohej!

Gäddan biter gräset i grönbuschen,
haren går på havets grund.

Tjohej!

Meshatten går där och skär vass,
Tordyveln han drager dyngelass.

Tjohej!

Ulven sitter på kyrkokam,
duvan biter både får och lamm.

Tjohej!

Fingerlös leker på gigorna,
(Handelös) naskar på pigorna.

Tjohej!

Här står en ung och muram lär,
Vad, haven ni nog eller viljen ni mer?
Vi galom men hönsen utrida!

Källa: A.I. Arwidsson, *Svenska folksånger III*, Sthlm 1842. Ordförklaringar: Bedragna = överdragna. Blaggarn = grövre tyg. Gullad = Brokigt tyg. Meshatt = Tofstia. Naskar på = Hånglar med.

En gris som spelar orgel; kanske till körsången i kyrkan. Målning av Albertus Pictor i Härnevi kyrka, Uppland från slutet av 1400-talet.

Bondens Välling

Bonden och hans unga hustru, begynte de till att sänjas:
"Och vad skall oss till maten vara?"
Så snackade han till henne.
"En nyan kittel då köp du mig,
så god en välling då reder jag dig."
Så vilja vi dansa och kväda.

Hon satte den kitteln upp på den eld,
hon skulle den vällingen göra.
Femton skeppor siktat mjöl,
då mände hon på vällingen röra.
Den vällingen begynte att sjuda fast,
alla kittelkrokar de brusto väl snart.

Vällingen begynte att löpa,
och bort i kvarnadammen.
Femton kvarnar slog hon omkull,
och femton kom hon till att gånga.
Det var en välling där hon for fram,
för henne räddes både kvinna och man.

Ut kom bondens unga hustru,
hon var så snäll i orden:
"Och skam får då den hustru,
som denna välling gjorde!"
Den vällingen var icke mestom sen,
han brände den hustrun om båda sin ben.

Ut kom då den store grå munk,
han skulle över vällingen läsa.
Vällingen sprang sig upp igen,
hon brände den munken om näsan.
"Jag tror," sade munken, "det är ett troll:"
och vällingen slog så munken omkull.
Så vilja vi dansa och kväda.

Oxen slaktar slaktaren/bonden. Han är just på väg att dränna till med klubban, har lyft ena benet för att få kraft i slaget. Bondens/Slaktarens händer är bundna. Slaktkniven är redo efter bedövningen och en stäva finns till hands för att samla upp blodet. Målning av Johannes Rosenrod i Tensta kyrka, Uppland från 1437.

Källa: A.I. Arwidsson, *Svenska fornsånger III*, Sthlm 1842. Ordförklaringar: Femton skeppor = ca 140 liter. Fast = snabbt. Kom hon till att gånga = satte igång. Snäll = len. Var icke mestom sen = verkligen snabb.

Käringen På Gästabud

Å kära min Lars och kära min man
slipe alle mine knivar
för här är ett gästabud uti vårt land
jag kan ej hemma bliva.
Dit står all min häg och lit
och ta mig tusan så skall jag dit
för nu är jag bjuden på gästabud.

Och käringa in genom dörren gick
så sökte hon efter ett säte.
"Ja, likagott var i sätter mig
bara jag får nåt å äte!"
De satte henne jämte vår sockenpräst
där rätterna vankade båd mest och bäst
för nu var hon kommen till gästabud.

Aderton kakor de åt hon upp
förutom bitar och stycken.
En oxeskrott därefter strök åt
hon tyckte det var ej för mycke.
Sen drack ho upp dricken efter tolv tunnor
malt
därefter stönte hon som en stinner galt
för nu var hon kommen till gästabud.

Och käringa upp på golvet sprang
begynte därefter att svansa.
"Skaffer mig hit en speleman
mig lyster nu att få dansa!"
Den speleman spelte å käringa hon sprang
hon släppte en fjärt som var sju famnar lång
för då var hon kommen till gästabud.

De ledde den käringa vägen fram
de ledde henne över ett gårde.
Där gödsla hon upp tolv tunneland
som förr hade legat i träde.
De bredde med skovel de bredde med grep
dess mera de bredde dess mera hon dred
för hon hade varit på gästabud.

Källa: Danielson/Ramsten, *Skämtvisor från fem sekel*, Sthlm 1989.

Kommentar

Bakvända världen, Mundus inversus, har sitt förstkällbelägg i en latinsk dikt skriven i Tyskland på 800-talet av abboten Walafrid. I Sverige fick temat ett stort uppsving under 1400-talet. Jag sätter detta i samband med folkets tilltagande politiska styrka och segrar under detta sekel. Man ser en tilltagande frimodighet, och att folkulturens inflytande över text- och bildvärld ökade kraftigt.

I den bakvända världen tycks allt vara möjligt. Man kunde vända upp och ned på vilka förhållanden som helst. Ingen ordning var beständig. Högt förvandlades till lågt och lågt till högt med glad magi. Narren blev kung och kungen narr, oxen slaktade slaktaren, vällingen sjöd så starkt att den utplånade den gamla världen och gav plats för en ny.

Tingens natur utvidgades: visst kunde blaggarnstyg drickas och välling nystas till en redig härva. Men mest var det djuren som användes till förvandlingsnummer. Ofta övertog de mänskliga sysselsättningar med stor bravur. De trakterade allehanda instrument, utförde bondfolkets alla vardagliga bestyr som att köra dynglass, laga mat och diska, fiska, skänka i öl och hålla bord. Detta följde av den starka fabeltraditionen under medeltid. I visan Kräkelund håller djuren fest och ugglan hoar till sin bänkgranne:

*Du låt uti, du drick mig till,
min all som käraste granne.*

Motivet är mångtydigt: även om temat att vända världen upp och ned dominerar så kan man i Johannes Rosenrods bild av oxen som slaktar bonden även se en varning till människan att inte förhäva sig och kanske skönja medkänsla med oxens hårda lott som dragare.

Bakvända världen odlades främst i festliga sammanhang. Jag tänker mig att Den förvända världen med dess "Tjohej"-sjungits till en fartfylld bonddans på byns löväng vid midsommarfest eller i något fastlagsgille. De kollektiva festerna var tillställningar efter utfört arbete, då man slog sig lös från den tunga vardagen. En stor livsglädje utgår från de bakvända visorna. Skälverser från samma tid utstrålar det samma.

Elementet av social satir är framträdande. Bedövande i Mäster Amunds skildring av överklassens löjliga tornerspel. Främst är det adeln och riddarna som råkar illa ut. I Kräkelund får vargen/ulven vara riddaren och spotskt hovera sig:

*Ulven dricker av silverskål,
han kastar henne på golvet.*

Efter att ha druckit brukade de allra värsta rovriddarna föraktfullt kasta glasen över axeln. Det var alltså inte så underligt att:

*Det undrar ock de andra små djur,
vi han var så djärver.*

All adel skulle platt utrotas och skrattas ihjäl. Men också präster och munkar fick sitt. När käringen for till gästabad sattes hon fullt naturligt "jämte vår sockenpräst" där rätterna var både flest och bäst. Och den stackars tiggarmunkens bemödanden är alldeles verkningslösa; hans besvär med vällingen betyder ingenting och han får ge upp med konstaterandet att "det är ett troll."

Ett element är överflöd och groteska mängder. Gästabudet var fest och ur festen kom goda saker. Magen var det nav kring vilket det mänskliga rörde sig. Magen den store förvandlaren och alstraren, varifrån nytt liv kom. Michael Bachtin har på ett underbart sätt belyst ämnet i sin bok *Rabelais och skrattets historia*. När käringen på gästabad slukat ansenliga mängder mat och dryck, omvandlades det snabbt i magen — efter dans och fest — till nyttig gödning. Hennes sju famnar långa fjärt skall inte ses som nutida kiss- och bajshumor. Det som förut legat i träda började nu till att växa så det knakade om det.

Ett senmedeltida ordspråk löd: allvar och gamman faller väl samman. Växlingen mellan glädje och sorg, arbete och fest gjorde livet värt att leva. Motsatserna ställdes tydliga. En ljum enformighet eller slö tillvaro i ett menlöst paradisi skulle få människan att tyna bort i tråkighet. När exempelvis Albertus Pictor i sina kalkmålningar blandar högt och lågt, skrott och allvar är detta ett utflöde av folkkulturen. Bibel-legender, vardagliga situationsbilder och motiv från en bakvänd värld samsas helt naturligt i hans bildprogram. Eftersom både skrott och allvar faktiskt existerade förde båda — rätt förstådda och använda — till den rätta tron och till frälsningen.

I vår tid tycks detta vara svårt att förstå. Övertolkningar är vanliga. Så beskriver

Bengt Ingemar Kihlström vår och Albertus' orgelspelande gris symboliskt; den skulle vara en symbol för vreden, en av de sju dödssynderna. Svinets resta borst är vreden. (*Härkebärga kyrka*, Sthlm 1968.) Mentittar man på bilder av andra grisar från senmedeltid så har de alla resta ryggborst. Även en profan bild över de olika månadernas sysselsättningar i jordbruket visar grisens exteriör på samma sätt. Svinen såg ut så då. En gris i samma kostym blåser säckpipa i Harg. Tidigare fanns ett språkband vid den bilden:

*Allt gott folk ni höre här uppå,
huru son här för er leka må.
Ingen låter hon vara sin like,
utom herr Eriks so den vite.*

En liknande gris med skämtsamt språkband finns också i Edebo kyrka. Att tolka de båda senare grisarna som vredessymboler går naturligtvis inte. Alltså: Låt vår gris vara en bild av den bakvända världen. Mannen som målat Edebo har dessutom motiviska likheter med Albertus.

Ett annat synsätt har Anna Nilsén (*Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*, Sthlm 1983). Åpropå de skämtsamma bilderna, som hon finner "opassande", konstaterar hon med förtrytelse att "det ovärdiga och plumpa fått vandra hand i hand med de heliga motiven ända in i koret". Vad som är ovärdigt och plumpt kan hon väl få ha för sig, men om man låter och tänker som en knastrande torrboll så lär det vara svårt att tolka och rätt beskriva senmedeltidens bildvärld. Ingenting passar ihop och världen kan inte bestå i kontraster. Hon slutar därför självuppgivet: Oftast lever de skämtsamma och bakvända bilderna "sitt eget liv i skuggan av frälsningsbud-

skapet på väggar och valv. Att söka efter en djupare mening med dessa motivs förekomst är sannolikt fåfäng möda."

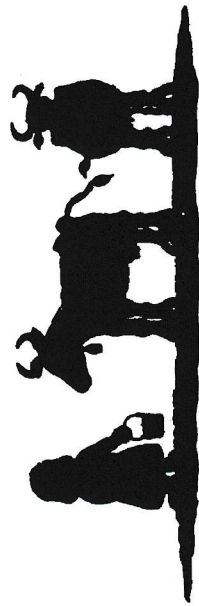
Litteraturhistorikern Henrik Schück beskrev oförstående strofema i Den förvända världen som "idel galenskapen." I *Den svenska litteraturen* (Band I, Sthlm 1987) har det gått något framåt: Den bakvända världen och de folkliga visorna får åtminstone en sida. Men det ska då jämföras med överklassens mestadels långrandiga ballader och versromaner som får åtskilliga. Större insikt visar Eva Danielson (*Inledning till Skämtvisor från fem sekel*, Sthlm 1989). Hon skriver: "Sin höga värdighet behåller ingen särskilt länge i skämtvisans bakvända värld där hög blir låg, och låg blir hög, där jungfrun föredrar en fattig krympling framför den rika kungssonen och där ingenting blir som man väntat sig. Här sköter mannen kvinnosysslor och pigorna våldtar en dräng, och mannen med det underbara bältet tackar nej till prinsessan och halva kungariket och tar istället ett par 'gamlade vantar.'"

Vad är då motivet för motivet? Ett litet

väsentligt ord som kommer för en när man avnjuter några stunder i den bakvända världen är nytt. En ny och rimligare tingens ordning. Förnyelse. Det gamla har gjort sitt. Vi skulle väl kunna prova nytt. Man kan också tänka sig de bakvända bilderna och orden som rena experiment och som en lek med livet. Det ligger säkert inte bara en betydelse i motiven. Men det huvudsakliga torde vara följande: Den faktiska världen, med alla sina skeva orättvisor är alldeles uppochner, medan då den bakvända världen visar rätan av avigan, eller förutspår nya och bättre möjligheter.

Kanske har *Sturekrönikan* fångat kärnan:

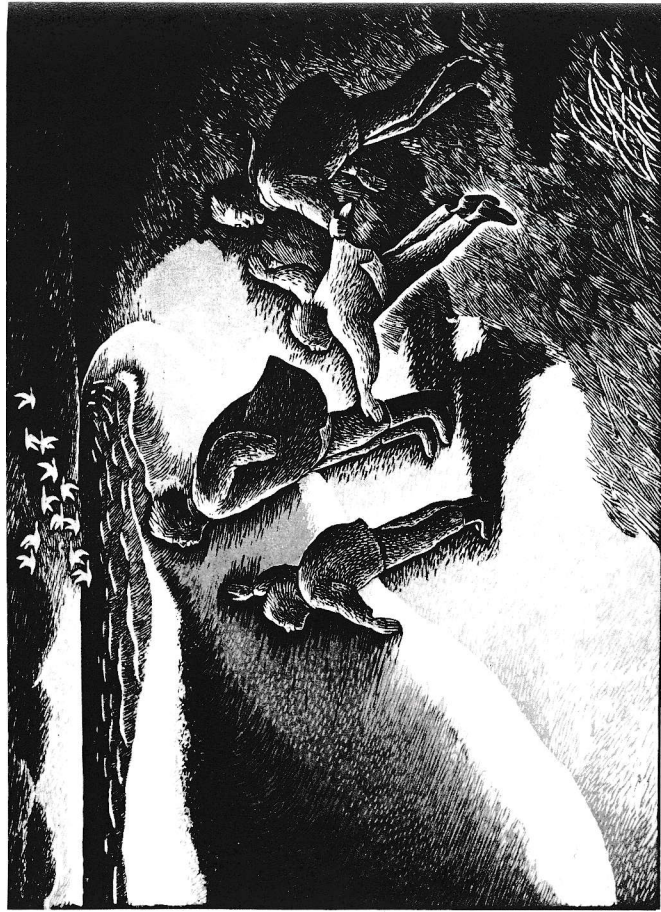
*Vem du än är, tänk själv
hur ofta världens hjul sig vänder;
mången ler och har nog,
många med svett driver plog,
många kan både rida och rädda,
mången fattig måste kol brädda.
Det händer då omsider
det förr var upp, det kommer neder.*

Verklighetens drömbilder — grafikern Kristina Anshelm

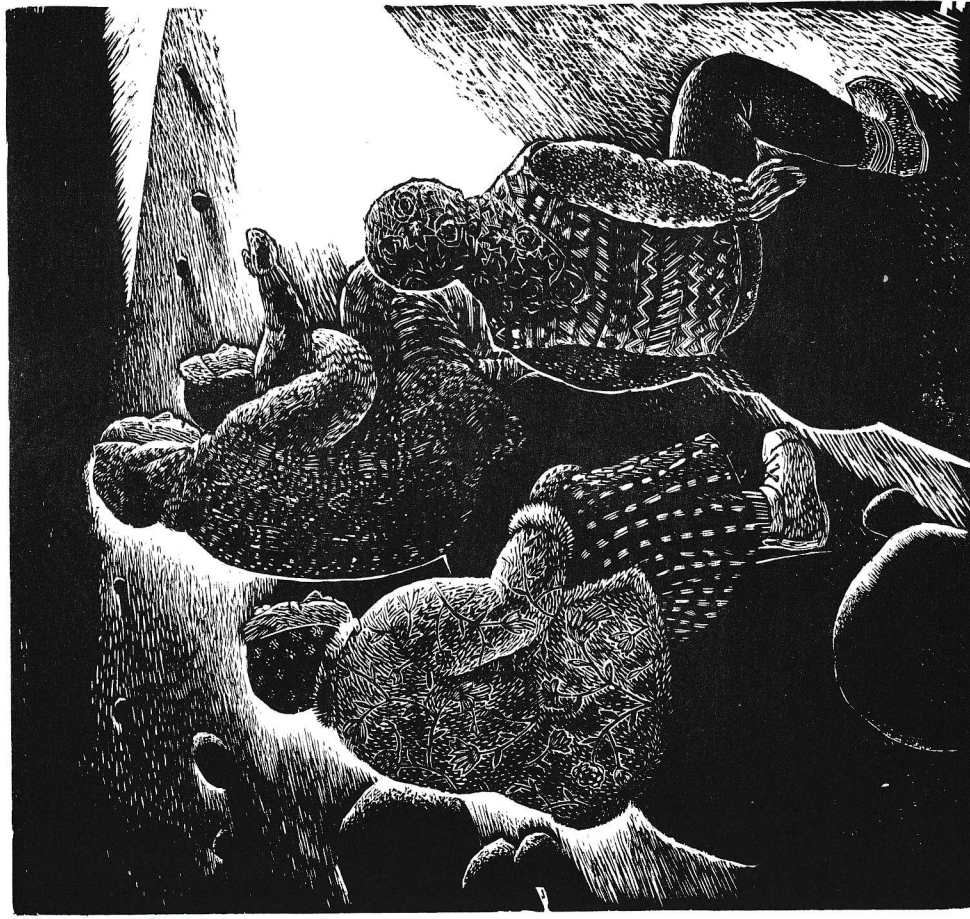
Av Kim Nicklasson

Lyft i motvind, träsnitt.

Med de korta streckens anslag i sina träsnitt lyckas Kristina Anshelm skapa ett drömskt skimmer och närmast mystiskt ljus kring människor och djur. Men mitt i det vibrerande ljuset finns en oro som vittnar om hennes medvetenhet om världens gång. Människorna rör sig likt sömngångare och drömmare genom hennes värld. Här finns innerlighetens ton och omtankens solidaritet som gör bladen till drömbilder av verkligheten eller, tvärt om, ger oss en drömsk vision av den verklighet vi lever i.

Med sitt intresse för detaljerna i livet öppnar konstnären våra ögon för levandets storhet. Det är en värme och glädje inför allt levande vi möts av i de här träsnitten även om vi i deras skuggor också kan dikta in bittra erfarenheter. Livet går vidare som en dröm vi själva drömmer här och nu. Vid konfrontationen med bilderna önskar man av hela sitt hjärta att drömmen aldrig tar slut. Inne i träsnittens ljus och svärta finns en tillflyktsort för alla med poesins blomma levande i hjärtat.

Solen kommer tillbaka-dagen

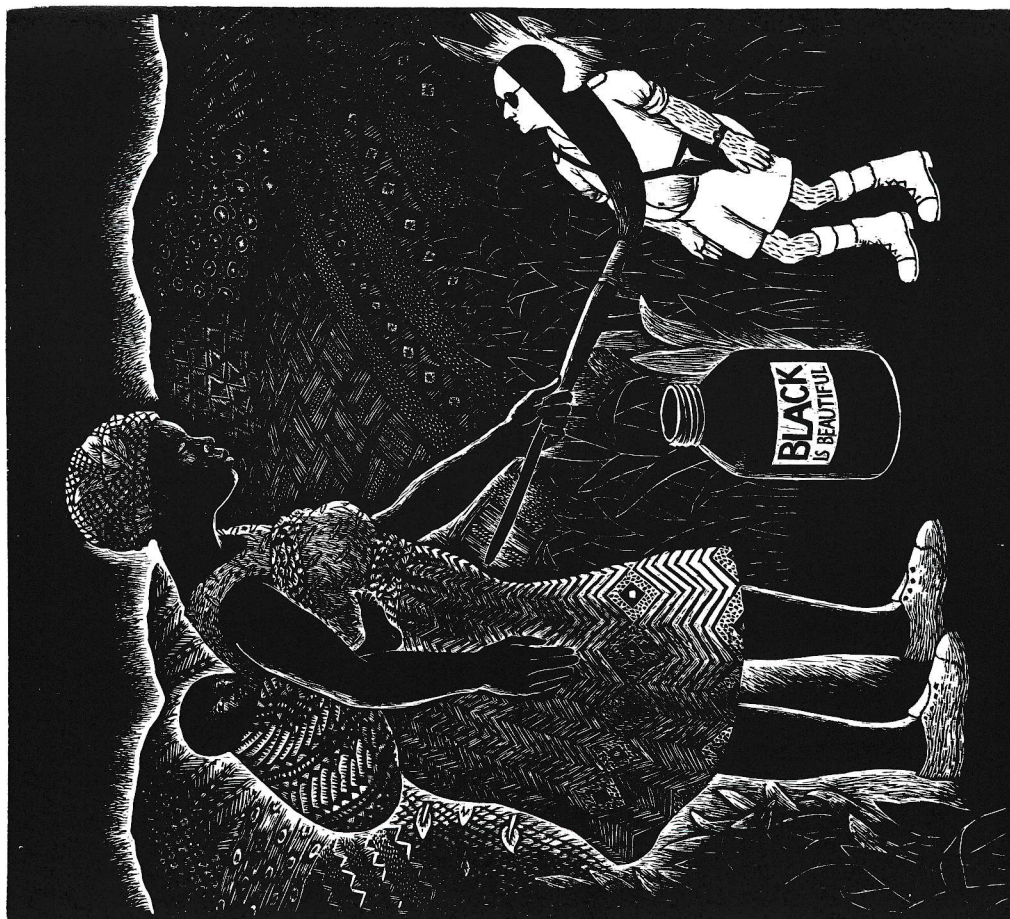

Energiskog

Alternativ rödbeta

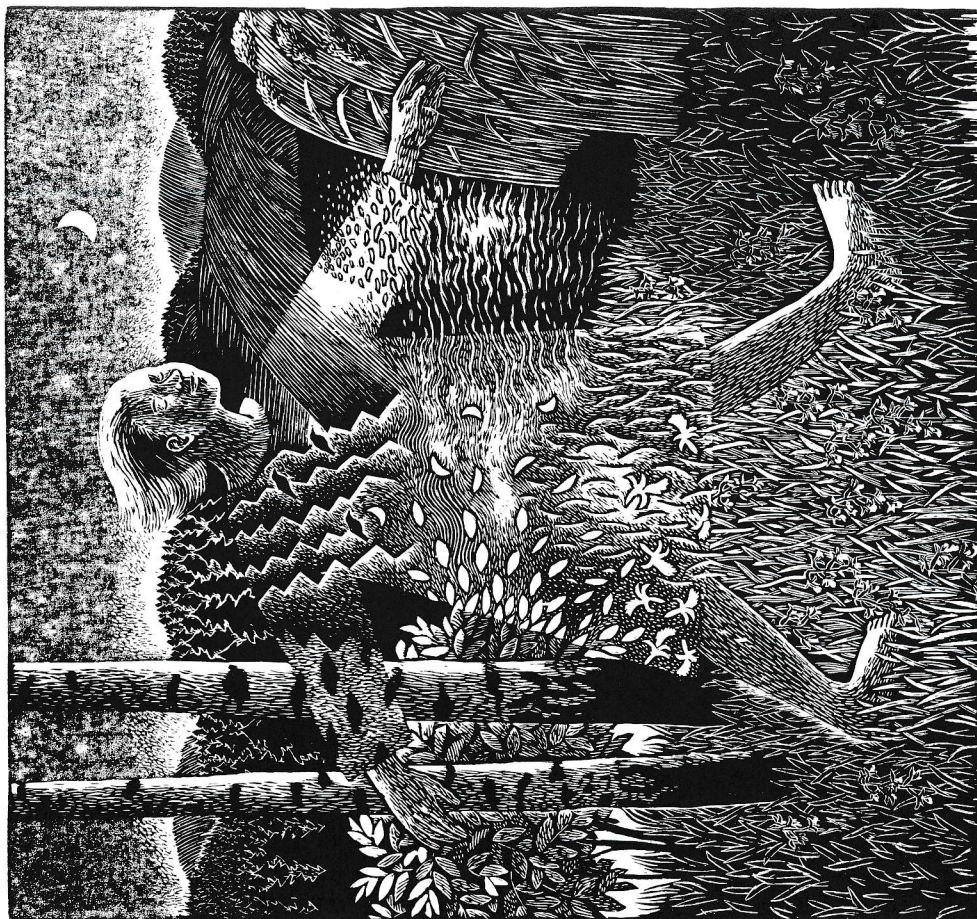

Black is beautiful

Katt, 1990

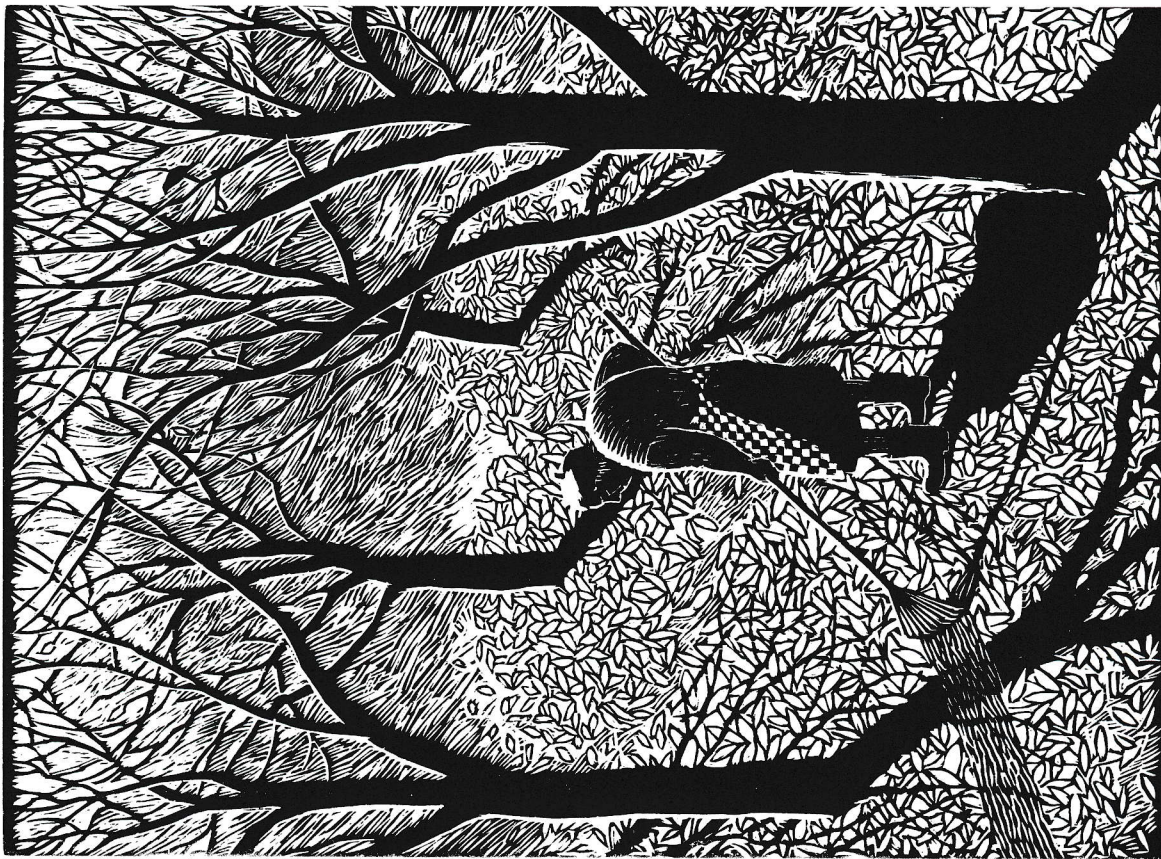

Sömngångaren, 1987

Simtur, 1982

Höstlöv, 1985

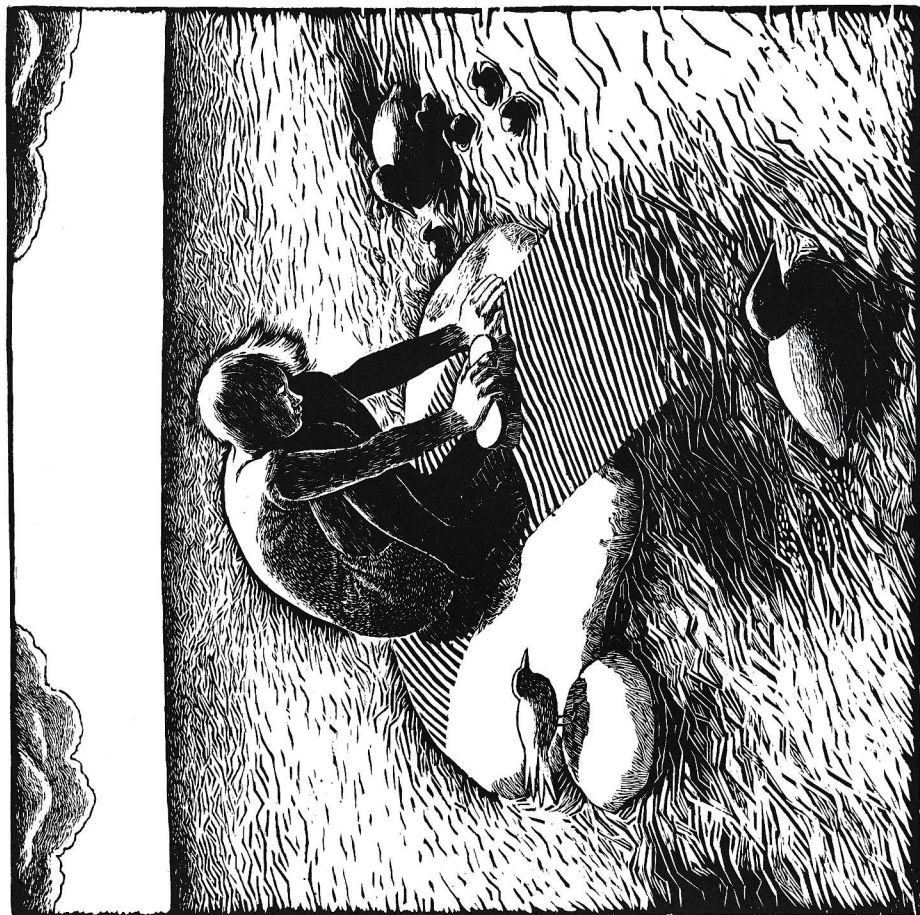

Cyklist, 1979

Socialister och Likätare; följebrev till en Gramsci-översättning

Av Marco Morner

Mellan himmel och hav, 1984

"Fyffan! - - - Vi får väl dra fram schavotterna snart och operera den här rutna kroppen..."

Strindberg (kolarbetaren i *Ett drömspel*)

Allt kommer att gå åt helvete och akademikerna kommer att analysera det, skriva uppsatser om helvetet och disputer. Men inte ens djävulen vill ha en akademiker vid sitt bord. Alltså får änglarna hålla tillgodo med Bourdieu & den svenska intellektuella marmeladen. *Spes et Fortuna Valet*. Stackars Gud, stackars oss.

Vad skall vi då göra åt högerns hundra dagar och det oväder som lurar därefter? För det tycks mig som idealismens hundra dagar, *les cent jours*, i form av reaktionens lysande återkomst som inte desto mindre är en tydlig cul-de-sac. Men det blir dyrt. För här står vi med händerna i fickorna och är göteborgskt trevliga och undrar om det är riktigt rätt vad de gör, och medan vi så uttrycker vårt miljömedvetna tvättmedelsval plockar de isär vår svenska demokrati som en stulen bil; innan vi kommer till, känner vi garanterat inte igen kärran.

Låt oss destillera intrycken. Vårt land sägs ömsa socialt skinn. Så. De flesta bedömare tycks ense om att vi lämnar ett gammalt och går in i ett nytt system, ja, i ett nytt sätt att tänka. I samhällets hårddata ytttrar sig detta i smärtsamma ekonomiska

behandlingar med en solid ideologisk legitimitet. Vår traditionella strävan efter trygghet, efter social solidaritet, är ersatt med den vuxnes bistra insikt om "livets verklighet", denna mytiska nykterhet. Det finns således inte längre någon gräns in i det vulgära vad gäller förklaringsmodeller — vare sig i historia eller dagspolitik. Må så vara.

Det är då frestande att ur ärmsleven plocka fram fin de siècle-analogin: romanistik, orientalism (dvs. rasism), dekadens och allmän idealism. Faktum är att sekel-skiftesstämningen tycks uppvisa en ekliptisk återkomst — den koloniala attityden har knappast förändrats; eurocentrismen är densamma med eller utan soldater. Dagens Lord Kitchener arbetar, i den mån han alls behöver hålla sig sysselsatt, inom IMF. Ett korstågstänkande gör sig påmint. Lösningar och teorier utgår alla från "vårt intellektuella arv" (otäck liten fras, inte sant?), dvs. den judiskt/kristna traditionen. Samtidigt är det åter en värld av krig vi lever i: vår tid är fylld av försumbara småkrig (vissa mindre försunbara erkännes). I ett, dvs. flera, av Europas

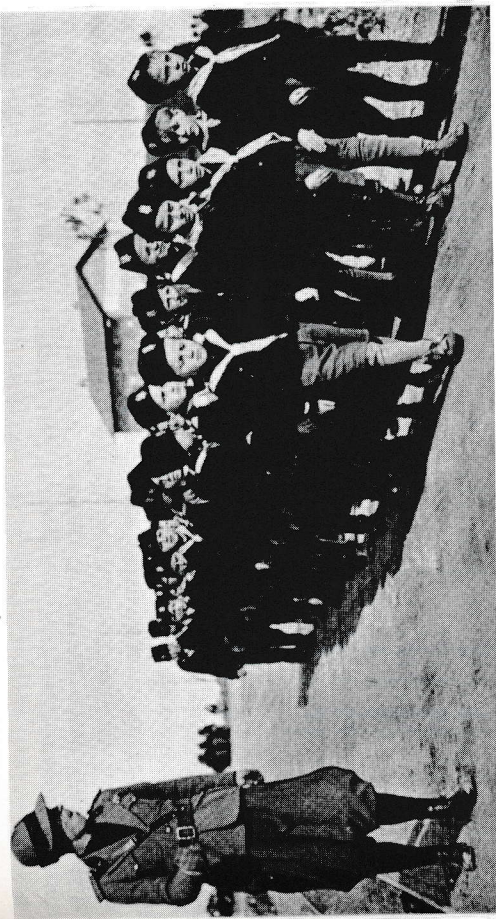
länder gör man, hör och häpna, lika äckliga saker som i det för några år sedan så oförstådda Liberia. Alla dessa krig ofta nog har sitt mindre originella ursprung i gamla europeiska synder. Likheter med det förre sekelskiftet är, om man vill, påfallande. Eurocentrismen är dock själva kärnan. Ett Festung Europa har infunnit sig och man kan utan att överdriva tala om en ny sorts Drang nach Osten.

Och Hemma, här i världens mitt, kan en känslig själ skönja vissa förändringar vad gäller tidigare heliga ting. Demokratins begrepp och tradition tycks inte längre lika självklar — ifrågasättandet tar sig allt friare former — för första gången på över ett halvt sekel. Och demokratins perversa omformning blir inte friskare av den allt tydligare sanningen att det är segrarnas historia som inlärs. Mot detta kommer det naturligtvis att uppstå någon form av reaktion. Detta sekels sista sträcka är i sanning en pessimisternas tipsrad.

Vi vågar en liknelse: I en av litteraturhistoriens briljant enigmatiska slutscener, i Petronius' *Satyricon*, utlovar den avlidnes testamente en lika stor del av förmögenheten som förtärd del av liket. Det är sannerligen ett fruktansvärt villkor, ett fruktansvärt pris (men ack så precist som instrument att betala för rikedom — ty redan Petronius insåg att pengar kostar och att valutor inte bara mäts i mynt). Det råder en spänd stämning under det upprörda hyckleri som uppstår bland den dödes, Eumolpos, vänner. Så till slut lösgör sig ett namn ur gruppen och festen börjar. Det är fruktansvärt. Eftersmaken är bister, men om man är ärlig — mänsklig.

Mitt i allt detta växer sig den fascistiska hydran sig åter stark i Italien.

Det vore då ett gravt misstag att se på

"Ve er, skrifflärda och fariseer, ni hycklare som far över land och hav för att vinna en enda proselyt, och när någon har blivit det, gör ni honom till ett helvetets barn, dubbelt värre än ni själva." Matteusevangeliet 23:15.

skåpnat eller borde vara det.

För vad är det för människor som plockas upp av en gryende fascism? Det är människor som inte längre kan greppa sin tillvaro, som inte längre kan se sig själva i något historiskt sammanhang — som kort och gott, inte har någon världsåskådning. Människor som verkligen tror att det är viktigt att skänka tid och pengar till själlösa djur eller att byggnadsverk som förstörs i krig rymmer mer tragik än de människokroppar som blött blott alltför ymnigt i våra TV-apparater. Människor som börjat tro att fragment verkligen kan bli något helt ihopsatta på måfå. Som tror att helheten kan ersättas av detaljerna, att människan finns i detaljerna. Som tror att krukan kan bli hel.

Vad är det förresten för slags väinster vi bör skapa, om det nu är väinster vi bestämmer oss för att vara. En kompottvänster som den som för ögonblicket motstod de svarta

i Italien? Det känns lite löjligt att tala om seger när förlorarna, liksom i Rom under höstens val, fick 47%. Som socker i politiskens vattenglas är den vänstern. Denna miljömedvetna vänsterkoalition, som med några få procents marginal röstade sig för MSI, det italienska fascistpartiet — kan vi lära oss något av detta? Illa ihopsplakat drar den åt alla håll som stackars Damien's hästar. Detta grönröda som tillfälligt segrat i Italien kommer inte att i längden kunna utgöra ett seriöst alternativ för politiskt desillusionerade italienare. Vad än marsvalen ger oss för resultat. Organisation saknas dem liksom ideologisk helhetsbild, något som minnet av fascismen, om än bara illusoriskt, har. Principiellt sett är också den marxistiska analysen av fascismen korrekt; hur tydligt är det inte idag vid åsynen av kapitallets oförblommerade liering med de svarta. Utan disciplin, utan parti — hur ont ni än får i öronen av detta

ord — ingen seger. Efter så många år av korruption kommer endast ett parti med oklanderligt yttre, med *le mani pulite*, att framstå som en möjlig politiska lösning. Av ett sådant parti kommer det vidare att krävas en politisk klarhet och en ideologisk disciplin — *en övertygande politik*. Folkfrontstraktiken är i det här fallet, ur ett strategiskt perspektiv, kanske inte rätta vägen att gå. Väster om tycks dessutom tillräckligt bred i Italien för att kunna undvika sektorisering. Ändå är detta en optimistisk betraktelse; kaos är betydligt mer plausibelt. En annan ovana bland politiska bedömare är tendensen att automatiskt härleda passivitet ur politisk illusionslöshet. Historien talar inte för den tesen.

I så måtto är detta verkliga idealismens hundra dagar. Ett övervåldigande men likafullt övergående fenomen. Det är efter fallat som vi måste ha något mer än ord i beredskap — till skillnad från idag då ett par ord på vägen inte ser ut att skada.

Några ord om vilken slags vänster som skall stå där och ta emot kaos dag 101.

Vår egen Vänster letar förvirrat och hittar den nya betlehemssvansen i en tidning med namn som luktar dödspatruller (hur ända in i helvete kan man kalla en vänstertidskrift för Arena? Är det bara jag som minns vänstern som internationalistisk, ja, solidarisk över gränserna — eller ingår inte El Salvador längre i allmänbildningen?).

Det kan då i sammanhanget vara av värde att påminna om Gramsci, eller, mer precist, om en slags Gramsci som sällan hyllas eller ens berörs av våra svenska intellektuella. Inte riktigt i deras smak, nej. En Gramsci som hävdar nödvändigheten av politisk disciplin, av moralisk kompromisslöshet, av medveten socialism.

68 översatte *en* Gramsci. Den fängslade

Gramsci. Men det var den frie Gramsci som byggde upp partiet i seklets början, som var där, som slogs, som ensam trotsade ett parlament av solid svärta. Idag finns ingen sådan Gramsci, ingen sådan titan. Det akademiska träsket vari vi förrirt oss, allt längre in i krämmas tid, hindrar oss att tro på ett sammanhang — en begriplig verklighet. En verklighet där Du och Jag förstår vad och var vi är. Att den förståelsen bara skulle ha varit förunnad renässansmänniskans krona är ingenting annat än ännu en nyttig myt.

”Krieg und Leichen, die letzte Hoffnug der Reichen” lyder följorden till John Heartfields berömda affisch. Det är när ironin i budskapet inte längre uppfattas som vi ligger dåligt till. För att nå dithän behöver vi dock, trots allt, i någon mån manipuleras. Vi måste då omvärdera vår mänskliga roll. Se det estetiska i denna främmande personlighet vi vill lära känna. Tolka om det Frukansvärda till det Mänskliga. Inse den berömda Nödvändigheten. Men faktum är ju att vi drillas i detta sorts tänkande varje dag fast man vill få oss att tro att det bara fungerar åt ett håll. Det jag vill ha sagt är inte att vi bör hugga för oss av Eumolpos lik, men det skadar inte att veta att vår aptit sträcker sig ända dit. Annars är det risk att vi tar den första tuggan reflexmässigt. Man måste förstå allt, även det motbjudande — det är i grund och botten upplysningens humanism.

Men ett visst mått av estetik kan väl ingen missunna oss. Och ”förbannad romantiker” behöver inte alltid vara skällsord. För vad är väl bilden av en Che i Bolivias dödliga djungler eller Zapata eller la Pasionara eller en Chou En-lai på sin vindpinade häst annat än estetisk kraft, överförbar genom tiden. Och mycket riktigt

står han där, Antonio puckelryggen, inför ett becksvalt parlament, ensam i talarstolen, *av princip*, när allt är över, och ändå går han in i fascismens hjärta för att vägra. *För att vägra*.

För man måste, till skillnad från 68:orna, behärska den ädla konsten att förlora för att inte svika eftervärlden, och, med Ernests ord: ”if you die afterwards, it makes no difference.”

Det är få som kommenterar och debatterar den politiska kamp som pågår, få som uppmärksammar den politiska viljan bakom dagens ekonomiska politik. Fan, man kunde ju nästan gå och tro, som Gramsci skriver, att historien är obönhörlig, ja, ödesbestämd.

Och så är det ju inte alls. Det är egentligen, och detta måste sägas, en tid av vita valar och tappra valfångstmän.

* * *

Antonio Gramsci (22/1 1891 – 27/4 1937) var en fattig grabb från Sardinien. Studerade i Turin för bl.a. Benedetto Croce och vandrade politiskt alltmer åt vänster. Arbetade frenetiskt som tidningsskribent under första världskriget. Är så med och bildar det italienska kommunistpartiet [PCI] 1921.

För en heroisk kamp mot fascismen och fängslas följaktligen i november 1926. Dör efter sviterna av fängelset elva år och tusentals sidor anteckningar senare. Dessa *Quaderni* och *Lettere* kommer sedan att utgöra hans mest återopade, och svårtolkade, kvarlätningskap. Mer sällan framhävs hans ungdomliga skrifter. Dessa sistnämnda är ofta starkt präglade av ett aktivt politiskt liv. Vitala texter fylla av

polemik och engagemang. En Gramsci som klart visar på orsaken till hans historiska betydelse för socialismen: få marxistiska tänkare tydliggör så obestickligt relationen mellan teori och praktik; visar på de möjligheter och begränsningar som annars förvärras av ett alltför ensidigt perspektiv. Dessa texter är tidsbundna till innehåll och tidlösa till form; de talar till oss om något som verkliga hände. Inte många texter kan skryta med det.

Som intellektuell tillhör han således de lättträknade i detta månglarnas sekel som haft mod att låta sin teori växa uren befintlig verklighet. Inte helt oförtjänt har han, vad gäller detta, liknats vid Lenin. Med sin något mer öppna politiska teori är Gramsci inte minst viktig idag när det gäller en socialistisk debatt.

1924 mördas reformsocialisten Matteotti på öppen gata och de sista resterna av den politiska illusionen faller. Oppositionen väljer patetiken i att bojkotta parlamentsbyggnaden, att hålla sig undan. Endast Gramsci och hans partiledamöter beslutar sig för att konfrontera den svarta hopen. Han håller då sitt enda tal i parlamentet. Åklagarens berömda ord vid rättegången 1928, ”Vi måste hindra denna hjärna från att verka under tjugo år”, är inte annat än konsekventa.

Att läsa Gramsci är att möta en människa som tagit ställning, som inte tror på den borgerliga objektiviteten. Liksom Machiavelli är han bakom sitt obarmhärtiga intellekt en stor moralist.

Själv citerade Gramsci munken Girolamo Savonarola: ”Io parlo audacemente e perché? Perché credo” (Jag talar våldsamt — varför? Därför att jag tror). Jag är övertygad om att detta är sällsyntare än vad man i allmänhet vill låta påskina.

Tre texter

Av Antonio Gramsci

De likgiltiga

Jag hatar de likgiltiga. Liksom Friedrich Hebbel, tror jag att "leva innebär att ta ställning". Människor kan inte vara som främlingar inför samhället. Den som verkligen lever kan inte låta bli att vara medborgare och att samtidigt deltaga som ensådan. Likgiltigheten är en sorts velighet, en parasitism, en feghet; den är inte liv. Därför hatar jag de likgiltiga.

Likgiltigheten är historiens döda kött. Det är nyskaparens försökande börda, det är den livlösa materia vari ofta även de mest strålände dränks, det är träsket som omgärdar det gamla samhället och som försvarar detta bättre än de mest orubbliga murar, bättre än de egna soldaternas bröstskogar, därför att det slukar angräparna i sina slammiga vattenvirvar, decimerar dem och får dem ibland t.o.m. att avstå helt från det hjältemodiga företaget.

Likgiltigheten arbetar med stor kraft i historien. Den arbetar passivt men den arbetar. Den är ödet; det oberäknliga; det som vänder upp och ner på programmen; som stjälpur de mest välunderbyggda planer; den är det råa, ignoranta virket som revolterar mot förnuftet och stryper det. Det som händer, det onda som slår ner på oss alla, det potentiellt goda som ett heroiskt handlande av universellt värde kan alstra, det är inte beroende av de få engagerades initiativ så mycket som av likgiltigheten, flertalets frånvaro. Det som inträffar, inträffar inte så mycket därför att några få

vill att det skall inträffa, utan därför att massan av människor avsäger sig sin vilja, låter det ske, låter knutarna tjockna som sedan endast svärdet kan lösa, låter skapa lagar som sedan endast upproret kommer att kunna avskaffa, låter män komma upp till makten som sedan endast myteriet kommer att kunna störta. Ödet som verkar dominera historien, är just den illusoriska uppenbarelsen av denna likgiltighet, av denna frånvaro.

En liten klick låter händelser mogna i skuggan, händelser som ingen bryr sig om att bevaka, de väver ihop det kollektiva livets duk, och massan ignorerar, därför att den inte bryr sig. En hel epoks öde manipuleras i överensstämmelse med inskränkta betraktelsesätt, av kortsiktiga mål, av små aktiva grupper personliga ambitioner och passioner, och människomassan ignorerar, därför att den inte bryr sig. Men händelserna som mognat kommer att få följder; det i skuggan vävda linnet kommer att avslutas; och då ser det ut som om det vore ödet som urskilningslöst kastar omkull allt och alla, det ser ut som om historien inte vore annat än ett enormt naturfenomen, en eruption, ett jordskalv, där alla faller offer, den som ville likaväl som den som inte ville, den som visste likaväl som den som inte visste, den som var aktiv likaväl som den som var likgiltig. Och denne sistnämnde retar sig, han skulle vilja undandra sig alla konsekvenser, han

skulle vilja att det klart framgick att *han* inte ville, att *han* inte är att skylla. Några lipar ynkligt, andra svar oanständigt, men ingen eller få frågar sig: om även jag gjort min plikt, om jag hade försökt att göra min röst och mina förslag hörda, hade det då hänt som nu händer? Men ingen eller få ger sin likgiltighet eller sin skepticism skulden, skulden av att inte ha hjälpt till, givit en hand och sitt engagemang åt de grupper av medborgare som, just för att undvika olyckan, slogs för att ombesörja det goda som de föresatt sig.

Istället, när det som hänt har hänt, föredrar flertalet av dem att prata om "ideala misslyckanden", om "definitivt sammanstörtade planer" och andra liknande älskvärdigheter. Så börjar de om från början med att fränkännas sig varje form av ansvar. Och inte nog med att de inte kan se klart, och att de ibland inte är kapabla att förutse enkla lösningar ens på de mest brådskande problem, eller på de problem som, även om de behöver rikligt med förberedelser och tid, ändå är lika brådskande. Men dessa lösningar förblir vackert ofruktbara, dessa bidrag till det kollektiva livet får inte liv av något moraliskt ljus; det är skapat blott av intellektuell nyfikenhet, inte av något historiskt ansvar som kräver att alla är verksamma i livet och inte tillåter agnosti-

Disciplinen

I en av Djungelnovellerna, visar Kipling vad disciplin i praktiken innebär i en stark borgerlig stat. Alla lyder blint i den borgerliga staten. Från kanonbatteriets mulsnor till dess sergeant, från hästarna till soldaterna som rider dem. Soldaterna lyder

cism och likgiltighet av *någon* sort.

Jag hatar de likgiltiga också för att deras jämmerklagan, sprungen ur de för evigt oskyldigas strupar, tråkar mig. Jag kräver att få veta av dem hur de löst uppgiften som livet givit och dagligen ger dem. Och jag tycker mig kunna vara ovecklig, att inte behöva slösa med mitt medlidande, att inte behöva dela mina tårar med dem. Jag är deltagare, jag lever, jag känner redan i mitt virila medvetande hur det framtida samhällets aktivitet pulserar, det som mitt bidrag är med om att bygga. Och i det samhället tynger inte den sociala kättingen några få, i det samhället är allt som händer beroende av medborgarnas rationella arbete och inte beroende av slumpen eller ödet. I det samhället kommer det inte att finnas någon som står i fönstret och ser på medan några få offer sig och förblöder i sin uppoffring; som den som idag står i fönstret, i bakhåll, och utnyttjar det lilla goda som fåtalets ansträngningar lyckas frambringa och utgjuter sin besvikelse genom att förolämpa de som offrat sig och förblött, då denne inte lyckats helt med att nå sitt mål.

Jag lever, jag tar ställning. Därför hatar jag den som inte gör det, hatar de likgiltiga.

Turin, februari 1917

löjtnanterna, soldaterna, djuren, alla rör sig harmoniskt mot erövringen,

Ären infödd åskådare till en militärparad, säger novellens huvudperson: "Eftersom ni inte kan göra likadant, är ni våra under-såtar". Den borgerliga disciplinen är den enda kraften som håller det borgerliga systemet ståndaktigt. Mot disciplin behövs ställas disciplin. Den borgerliga är en mekanisk och auktoritär tingest, den socialistiska självständig och spontan. Man är redan socialist, eller vill bli det mer fullkomligt, om man accepterar socialismens disciplin; är man en yngling, skriver man in sig i ungdomsrörelsen. Och den som är socialist eller vill bli det lyder inte — han befäller över sig själv, lägger en levnadsregel på sina nyckler, på sina osammanhängande ambitioner. I vetskap om att man alltför ofta, utan att knysta, lyder en disciplin

som man inte förstår och än mindre känner något för, vore det konstigt om man inte kunde handla i enlighet med en anförd riktning som vi själva medverkar till att staka ut och obändigt behålla riktningen på. Eftersom det är detta som är den självständiga disciplinens karaktär: att vara livet självt, själva tanken hos sin efterföljare. Disciplinen som den borgerliga staten påtvingar medborgarna gör dessa till undersåtar som endast inbillar sig att kunna utöva inflytande på händelsernas gång. Ett socialistiskt partis disciplin gör av undersåten en medborgare: medborgare strax rebell, just för den nya insikten om sin individualitet, som känner att denna är fjättrad och inte fritt kan hävdas i världen.

Turin, 11 februari 1917

Galningen

Trött på att höra mig bli kallad galen (originell galning, sympatisk galning, det var väl för väl, men alltför galning) av förståsigpåarna, av alla de människor som slumpen ställt på min väg och med vilka man dessutom, utav konversationskyldighet, behövt bläddra i någon del av sitt eget liv, har jag velat lära känna några riktiga galningar, en koloni av galningar, 2016 galningar.

Man har försäkrat mig att de verkligen är galningar, att vetenskapsmän med tillräckligt med glasögon och diplom har bedömt

skilda färgernas namn; jag är säker på att en bisar förvirring av de mest besynnerliga namn skulle följa på min fråga.

Och jag lämnar kolonin med öronen bedövade av denna fågelburs surrande, med hjärnan förvirrad av allt detta korsande av ord utan mening, av konversationer intressanta i sin egendomlighet, men som hur som helst förvirrar och tröttnar ut.

Jag är sorgsen över att ha misslyckats med min avsikt. Över att de 2016 inte varit mig till nytta, för att de inte hjälpt mig förstå hemligheten med min egen galenskap. Jag förstår varför samhällets gemen-skap har utestängt dem från allmänheten. Därför att dessa varken i handling eller ord följer en lag som man kan fastställa på ett schema, därför att dessa inte har historia, de har ingen tradition, de har inget språk.

Deras samvete har inte, genom socialt genomträngande och genom varje ögonblicks oräkneliga erfarenheter, skaffat sig den samling av principer, av universella lagar som gör människans armbågande mindre brutalt.

Den som säger att två plus två inte är fyra, som man lär ut i skolorna, är en samhällsfara. Den som säger att grönt är rött kan blanda ihop blod med iskall pepparmyntslemonad, och människorna vill inte tjäna som uppriskande läskedrycker åt vridna hjärnor och magar. Men jag gläder mig ändå.

Det finns så många korkade förståndiga typer, så att i grund och botten är inte epitetet "galning" särskilt förolämpande.

Det skulle betyda att det i mina samtal finns något som samfundet av mina tillfälliga bekantskaper finner utom den allmänna logiken, utom den hitintills levda historien.

Därför att andra — inte tillfälliga — bekanta, finner mig logisk, och jag förväntar mig inte över deras omdöme. Det betyder att vi som inte ägnar oss åt galenskaper, och vi är mer än 2016 stycken och vi växer i antal dag för dag, vi har hittat, vi har ärvt — bland de erfarenheter som är speciellt våra, dessa klasserfarenheter som är än mer speciellt våra, och som ackompanjerar oss (verb av liknande form som förbrödra, men gallet under det att detta är klokt) — ett sammanhang, ett sätt att vara, en ny egenskap i våra tankar, som inte kan vara någon annans än vår.

Detta är saltet, det som ger smak åt våra samveten, det som gör oss till skapare av en ny historia, till ett nytt språk, till en ny tradition.

Galenskapen alltså betydande, annorlunda. Nå, då så, låt mina tillfälliga bekantskaper ge det en avvikande betydelse.

Jag kan verkligen inte ta anstöt.

30 juli 1916

Övers. Marco Morner

Arbetarlitteraturen lever!

Av Philippe Bouquet

Man trodde man hade renat litteraturen och avskaffat alla urmodiga idéer om solidaritet. Men nu har två nya "avarter" sett dagens ljus. Den ena pekar rakt bakåt och den andra rakt framåt. Nutidens läsare orienterar sig och får en påminnelse om det som varit, och en tankeställare om den kommande tidens problem och utvägar.

Jo, det är sant! Så konstigt som det kan låta i dessa tider av högerframmarsch, nyliberalism, postmodernism med mera. Man trodde väl att man hade "renat" litteraturen och avskaffat alla dessa urmodiga idéer om solidaritet. Men i fjol utkom två böcker som bevisar det motsatta. De har visserligen haft det svårt att slå sig fram hos både publik och kritik men är det inte desto mer glädjande att författarna envisas?

Det intressanta under det aktuella decenniet blir att se hur arbetarlitteraturen kommer att klara sig (och arta sig) under högst ogynnsamma kulturella omständigheter. Visst var 30-talet svårt: materiellt, politiskt och även socialt. Troligtvis svårare än nutiden. Men en viss fördel hade det ändå: hoppet, tron på en bättre framtid, på något som heter (hette?) socialism.

Ur den synpunkten kunde man säga att den stora generationens proletärförfattare hade "tur": tiden var mogen för deras budskap och Sverige höll just på med den stora omvälvning som gick under namnet Folkhemmet. Författarna och konstnärerna

(tänk på X:et, Amelin med flera) kunde bli medverkande i bygget, där rådde det minns ingen brist på sysselsättning. Nu är det tvärtom. Det är ont om möjligheter att göra sig hörd och lika ont om frälsningsläror (med undantag för de mest självmordiska). Ännu värre: nu slits de konstnärliga formerna i takt med tidens fart, det vill säga oerhört snabbt.

Förbrukningssamhället har gjort sitt: nu ska man kasta bort så snart man tagit till godo — eller innan! 30-talets litterära form framför andra, den självbiografiska romanen, är nu så utsliten att den blivit schablonartad — och kunde knappast förbättras. Därför är nutidens arbetarförfattare tvungna att hitta nya former, experimentera hela tiden. Kampen har pågått i mer än femton år nu (Jan Fogelbäcks *Goliat* kom ju ut 1976 — vad tiden går!). Men ingen har kommit på den "slutgiltiga" lösningen, som inte finns och inte kan finnas.

Man lever i en värld stadd i förvandling och det gäller att anpassa sig varje gång. Därför har författarna bytt form praktiskt

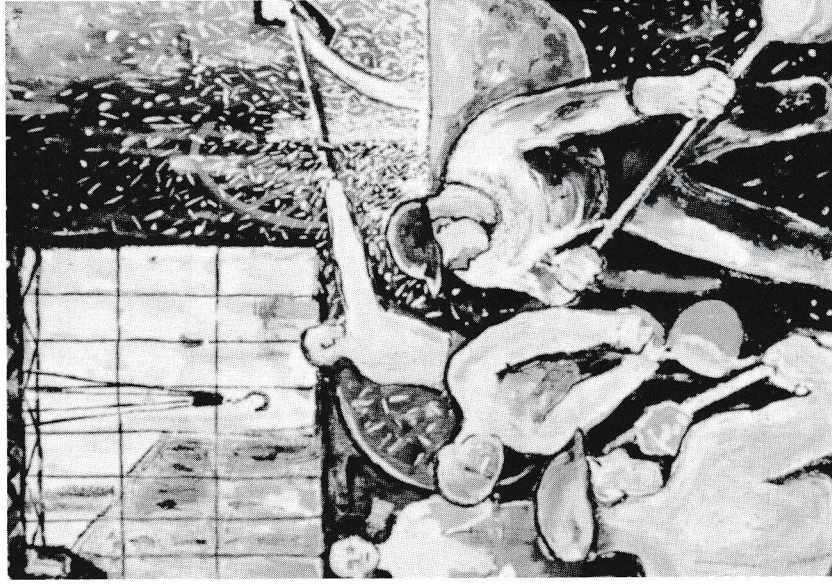
taget med varje ny bok: kan man då förundra sig över att den stackars kritiken blivit förvirrad. Den enda modellen som någorlunda stått sig och därmed bevisat sin giltighet och styrka är den kollektiva romanen. Men även den har blivit föremål för angrepp: tänk bara på Jan Fogelbäcks *Körjournal*, Kjell Johanssons *En rädd människas berättelse*, Bunny Ragnerstams *En svensk tragedi*, Hans Lagerbergs *Stanna för att andas*, för att bara nämna några av de mest självklara exemplen.

Nu har två nya "avarter" sett dagens ljus. Ganska annorlunda sinsemellan — fattas bara! — men även inom respektive författares verk. Den ena pekar rakt bakåt, den andra rakt framåt: läsarens själv sitter i nuet och orienterar sig.

Den organiserade arbetarrörelsen i Sverige är nu mer än ett sekel gammal och man hinner varje år med en del hundraårsfiranden. Nu har turen kommit till arbetarkommunen i Eskilstuna. Författaren Håkan Boström, som finns på plats, anfördes uppdraget, men antog det på egna villkor. Det får vi veta när han i kapitel 5 bryter med konventionen under några ögonblick (ingen respekt längre, som sagt) och tar till orda i jag-form. Samtidigt definierar han sin egen bok för oss som "en krönika som utanför det dokumentära försöker visa att livet består av drömmar, att människor i alla

tider drömt om friheten". Det dokumentära finns ändå med — även om den dokumentära romanen också blivit en utsliten form som dagligen våldtas till konstens fromma — i form av en rad tidningsartiklar och mötesprotokoll, men även av... drömmar, som återges exakt. Noggrannheten drivs förresten så långt som att vissa uppgifter ur det förgångna rättas till: ett datum eller ett namn.

Boken kretsar kring den så kallade

Albin Amelin. I metalgjuteriet, blandteknik, 1938. Folkets husföreningarnas konsthund.

Kampen om Eskilstuna, det vill säga striden mellan socialister och frisinnade om kollektivanslutningen av arbetarekommunen, som antas med minsta möjliga marginal hösten 1897. I centrum står F V Thorsson, ditskickad för att sätta fart på en idé lanserad av en "menig" i arbetararmén, smärtafaren Petter Sparring. Men Thorsson är ingalunda någon hjälte, vare sig mänskligt eller litterärt.

Vi får också insyn i en del andra figurer: motsåndaren C G Ekman ("Eskilstunas Napoleon") som här tar de första trevande stegen mot tinarna; bildhuggaren Hagesten, som super sig full på avslutningsfesten; redaktören Axel Danielsson (fast på avstånd, mest som en ständigt referens eller samvete för agitatorn Thorsson), men även Petter Sparring med stora förhoppningar, och tjänstekvinnan Magda, som förstår sig sig avvaktande men till sist blir inblandad och ställer de viktiga frågorna om friheten.

En del bittra sanningar faller under bokens gång, till exempel om det faktum att konsumtionen i sig själv drar lönerna neråt (alla vill ju konsumera så mycket och så billigt som möjligt) eller om utvecklingen i gemen. Trots detta kan romanen betecknas som optimistisk: bara idén att det går att kämpa, att det lönar sig till slut, är hoppsfull nog. Det gäller bara att så positivt som möjligt utnyttja såväl de individuella som de kollektiva krafterna.

För ett sekel sedan var målet (rättvisan och det klasslösa samhället) givet. Vägarna som leder dit var inte ens omstridda: lovsången till folkparksiden var det knappast någon som hade vågat underteckna då. Kan inte sekelskiftet med fog kallas för "den gamla goda tiden" även ur arbetarklassens synpunkt? Det är en av bokens

många fördelar att en sådan befängd idé väcks hos läsaren. Särskilt om han eller hon omgäsnar titeln med den andra boken. Nu blir det andra toner! Både vad gäller form och innehåll.

Mats Berggrens bok är nämligen helt inriktad på framtiden, även om den inte alls gör anspråk på att vara science- eller samhällsfiktio. Den driver kollektivromanen till sin spets genom att på samma gång vara individuell och kollektiv. Handlingen kretsar nämligen kring den manliga huvudpersonens kärleksvänder och är helt igenom i jag-form. Men problemen som dryftas är kollektiva och man kan säga att romanen vänder sig till mänskligheten som helhet.

Strukturen är mycket invecklad men helt betingad av innehållet. Först måste man påpeka att boken försöker åstadkomma en syntes av litteraturens tre huvudformer genom att inom den episka ramen kila in de två andra: poetiska och dramatiska alster skrivna av figurer i boken. Detta är djärvt nog

Men därtill kommer att boken får ett slags "hypotetiskt" utseende genom att handlingen framförs i två alternativa versioner. Det gäller nämligen att veta vilken ställning huvudpersonen kommer att inta: kommer han att sälla sig till en grupp agitatorer som i lastbilsfabriken (Scania) vill åstadkomma ett produktionsstopp motiverat av bilismens faror för miljön, och sedan göra en kupp med avsikt att införa en "miljödiktatur" i landet; eller kommer han att bli trogen fackföreningens funktionärer, som skriker att det hela är vansinne, att det skulle leda till generell arbetslöshet och nationellt sammanbrott?

Därför berättas det hela två gånger, med

"någonting" utan att det utgör en dödlig fara för släktet homo sapiens vore värd livstids nobelpris i dikt och vetenskap.

Salig Ivar Lo skulle verkligen ha uppskattat Mats Berggrens bok. I *Till en författare* efterlyste han ju romaner om vår kollektiva framtid. Men här går författaren kanske ett steg längre: han debatterar ett problem som mänskligheten kommer att vara tvungen att ta ställning till utan att upphöra att berätta om nuet — ingen lätt uppgift, eller hur? Men visst skulle Ivar också ha gillat Håkan Boströms sätt att debattera ett problem ur det förlutna (kollektivanslutningen) så att det fortfarande känns angeläget och utan minsta spår av dogmatism.

Båda romanerna ställer faktiskt samma frågor. Först och främst: skall fackföreningsrörelsen politiseras? Svaret är givet vad gäller det förlutna — mycket mindre självklart vad gäller framtiden. Därtill ställs frågan om solidariteten. Förhundra år sedan var den ett slags kategoriskt imperativ. I framtiden kan man undra om den ens kommer att räcka till.

På så sätt kompletterar böckerna varandra och ger nutidens läsare å ena sidan en nyttig påminnelse om de strider och erövringar som varit, å den andra en lika nyttig tankeställare om den kommande tidens problem och utvägar.

Mats Berggren. *Varken varken eller*. 170 s. Rabén & Sjögren 1993. Pris: ca 202:-

ISBN 91-2961-7340

Håkan Boström. *Första striden*. 290 s. Tiden 1993. Pris: ca 222:-

ISBN 91-550-3982-0

Upplysning enbart i salongerna?

Av Anders Axelsson

Anders Axelsson ser i Hampsons bok en vilja att tona ner upplysningens politiska och sociala konsekvenser: "Dagens härskande elit har funnit det besvärande att historiskt sammankopplas med revolutionen."

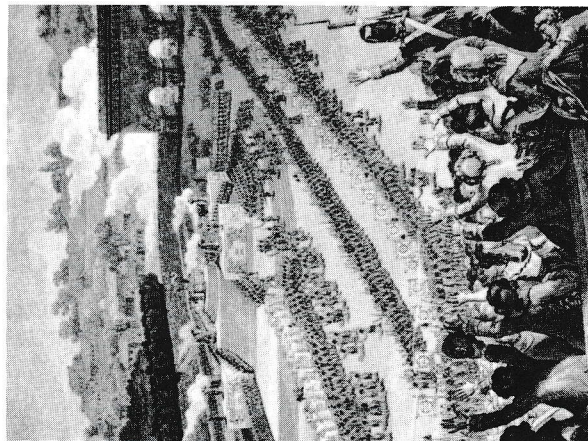
Upplysningen, det är den moderna tidens födelse. En intellektuell frigörelseprocess då alla gamla och okända auktoriteter ifrågasätts. Människan får nu ett egenvärde. Framtiden vigs åt förnuftet. Här lades grunden till våra moderna idéer som demokrati och tolerans, frihet, jämlikhet och broderskap.

Upplysningen som kulturell strömning har ända sedan det slutande 1700-talet av historiker betraktats som ett uttryck för det samtida borgerskapets kamp för ekonomisk, politisk och personlig frihet. Upplysningsmännens ständiga angrepp på de metafysiska grundvalarna för den absolutistiska staten, adelns och kyrkans privilegier erbjöd den unga och hungriga borgarklassen en ideologisk arsenal i sin strävan efter makt och inflytande. Det mänskliga förnuftet och erfarenheten blev rättesnöret. Auktoriteter och uppenbarade sanningar erkändes ej längre som tillräck-

liga i sig själva. Man överförde det naturvetenskapliga betraktelsesättet på samhällets alla områden. Ingenting var längre heligt, inga sakernas tillstånd hade längre någon odiskutabel legitimitet. Det kritiska ifrågasättandet underminerade *l'Ancien régime*. Förtrollningen bröts. Makten över tänkandet gick förlorad. Motsättningsarna hårdnade och mycket snart skulle de handla om själva makten i staten.

Franska revolutionen var en anti-aristokratisk revolution. Bönder, arbetare och borgare störtade en feodal ordning. Borgerskapet gjorde, inte utan svårigheter, revolutionen till sin. De blev den nya härskande klassen. Under 1800-talet skulle de fria marknadskrafterna och den "heliga" privategendomen segerrikt erövra den europeiska kontinenten.

Dagens härskande elit har funnit det besvärande att historiskt sammankopplas med revolutionen, vilket — hemska tanke!

Årsdagen av Bastiljens stormning, den 14 juli 1790, hölls nationalfest på Marsfältet utanför Paris. Gravyr av Helman. (Bibliothèque Nationale)

publik. Voltaire, Diderot, Montesquieu, ja till och med Rousseau och den vulgäre materialisten La Mettrie. Men upplysningens egna hjältar varengelsmän: Newton och Locke. Filosofernas önskan var att upptäcka lagarna för människans natur på samma sätt som Newton hade upptäckt tyngdkraften. Människan uppfattades som delaktig i ett universellt förnuft, det gällde att finna den verkliga ordningen bakom den förvirrade mänskliga, formad av hennes fördomar och okunnighet. I det på förnuftets grund ordnade samhället skulle "var och en arbeta för det allmännas bästa i tron att han agerar för sin egen nytta." En i allra högsta grad borgerlig tanke formulerad av män som Shaftesbury och Montesquieu långt

— skulle göra andra samhällsklassers uppror och revolutioner berättigade. Populärt bland liberala historiker har på senare tid också varit att isolera upplysningen socialt och politiskt från det framväxande allt mer självmedvetna borgerskapet och att söka bryta de ideologiska länkarna mellan upplysningsrörelsen och revolutionen. En i raden av historiker som arbetar utifrån utgångspunkten att neutralisera upplysningen, är engelsmannen Norman Hampson. Hans *Upplysningen: En analys av dess attityder och värden* är en övergripande essä där upplysningens breda spektrum av tankar och idéer redovisas liksom upplysningens egna rötter, dess miljöer och namnkunniga företrädare. Vad den allmänna beskrivningen av upplysningens tankegods beträffar saknar Hampsons arbete inte kvaliteter. Hampson tar avstamp i 1600-talets naturvetenskapliga revolution och den så kallade förupplysningen. 1600-talets apokalyptiska pessimism luckrades efterhand upp av ny kunskap och under 1700-talet förändrades människors framtidssyn i allt mer optimistisk riktning. Den experimentella vetenskapen med sina nya verktyg teleskopet och mikroskopet nådde resultat som gjorde att det för många människor blev "svårare att finna rationella grunder för såväl världsliga som religiösa traditionella övertygelser". Vetenskapens nya rön befrämjade optimism och stimulerade framtidsvisioner. Det var en tid då luften kändes lättare att andas, trots att såväl världslig som kyrklig censur ständighetade att slå ner på allt för djärva tankar satta på pränt. Upplysningen blev högsta mode vid Europas hov och salonger. Här hade de namnkunniga upplysningsmännen sin

innan Adam Smith formulerade sina resonemang om det upplysta egenintresset som förutsättning för det gemensamma bästa.

Och det är här som Hampsons vilja att tona ner upplysningens politiska och sociala konsekvenser blir tydliga. Hampson väljer att undvika att kommentera denna borgerliga tankegång formulerad av salongernas filosofer. Denna utilitarism som kommer att bli en av grundpelarna i borgerskapets ideologi. En annan sak är det religiösa tvivel och den antiklerikalism upplysningsmännen odlade, vid den franska revolutionens utbrott var det tydligt att dessa tankar vunnit bred förankring i hela samhället, vilket också pekar på upplysningens samhälleliga betydelse. Revolutionsledarnas deklaration om de mänskliga rättigheterna hade naturligtvis befruktats av tidens naturrättsliga filosofierande, och stimulerats av den amerikanska självständighetsdeklarationen från 1776, som också den bevisligen var byggd på de franska upplysningsmännens idéer.

I vilken utsträckning borgarklassen och folket direkt och indirekt tog del av de nya farliga idéerna, där är onekliga forskningen bristfällig. Men den amerikanska idéhistorikern Robert Darnton har visat i vilken riktning man bör söka. I sin eminenta *Boken i rännstenen* (Ordfront 1984) låter Darnton oss möta en vulgär upplysning långt borta från salongernas flärd och finess.

I sin inledning skriver Hampson att "i

allmänna termer förefaller mig försöket att förbinda upplysningens idéer med en hypotetisk 'borgerskapets framväxt' vila på mycket osäkra grunder". Hampson vill inte förneka ett samband "mellan ekonomisk utveckling, samhällsuppfattning och intellektuella spekulationer... men dess natur och sätt att fungera är nästintill obegripligt sammansatta om inte rent av ofattbara."

I det avslutande kapitlet finner emellertid Hampson att "Frankrikes verkliga styresmän vid tiden för den konstituerande församlingen kom från de samhällssektorer som starkast påverkats av filosofernas skrifter... Församlingen förändrade hela landets politiska utseende i enlighet med principerna sekularisering, rationalitet, enhetlighet och valbara ämbeten — och det gäller även 'ämbeten' som biskop, församlingspräst och domare. I samband med avskaffandet av *les parlements* och godsens domstolar försökte man reformera den franska lagen i överensstämmelse med Beccarias idéer."

Vari ligger det "nästintill obegripligt sammansatta om inte rent av ofattbara" i detta?

Norman Hampson. *Upplysningen: en analys av dess attityder och värden*. Övers. Bosse Holmqvist. 256 s. Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB 1993. Pris: ca 250:-

ISBN 91-7139-153-3

Heisenberg — ej medskyldig men ansvarig

Av Svante Svensson

1971 utkom Heisenbergs vetenskapliga självbiografi *Der Teil und das Ganze*. Svante Svensson gratulerar Hallonquist till den svenska utgåvan, ty "om någon av de unga fysiker som kring 1925 utvecklade kvantfysiken skall framhållas är det nämligen Heisenberg."

Werner Heisenberg tillhörde den skara unga fysiker som mot mitten av 20-talet utvecklade kvantfysiken. I själva verket var han, tillsammans med Niels Bohr, kanske den mest centrala personen i den grupp av vetenskapsmän som mer eller mindre kollektivt utvecklade teorin. Kvantfysikens uppkomst och utveckling är ju intressant och modern, så tillvida att den inte skapades av en enskild forskare, vilket varit fallet med tidigare stora teorier. Man måste, som delvis lika ansvariga för kvantmekaniken räknas upp en rad namn: Bohr, de Broglie, Heisenberg, Schrödinger, Born, Pauli, Dirac... Om listan skulle göras riktigt rättvisande kommer den säkerligen att uppta ett tjugotal eller trettiotal namn.

Heisenberg var född år 1901 och var således mycket yngre än Einstein och Meitner som båda var födda 1879. Han var förstås väldigt mycket yngre än Niels Bohr och Max Planck. München måste ha erbjudit en mycket speciell miljö för en fysiker i slutet av förra och i början av detta århundrade. Faktum är att såväl Max Planck,

Einstein och Heisenberg alla varit gymnasister i München. Men med helt olika liv. Planck trivdes och njöt av klassiska studier i samma skola som Einstein avskydde. Heisenbergs ungdom präglades av första världskriget och dess efterspel. Han kom att mot slutet av kriget, på den borgerliga sidan, bli indragen i de inbördesstrider som fällde den sydtyska rådsrepubliken. Han deltog sedan i den borgerliga s.k. ungdomsrörelsen som hade ett närmast romantiskt program och som ägnade sig åt vandrar-utflykter och olika filosofiska diskussioner. Och han kom, framför allt, att bli antagen som student hos den berömda Arnold Sommerfeldt som var en av den tidiga atomfysikens centralgestalter. Den atommodell som föregick den vi idag använder utvecklades, som en analogi till ett planetsystem, av Bohr och Sommerfeldt. Man kan fortfarande se den i vissa populärvetenskapliga framställningar, fast den är överspelad sedan länge.

Här hade Heisenberg tur. På de allra flesta fysikinstitutioner sysslade man vid

den här tiden inte med att utveckla atomfysiken eller kvantfysiken. Det allra mesta arbetet ägnades åt helt vanliga, säkerligen respektabla och korrekta, undersökningar inom de säkrare områdena inom ellära, termodynamik och annat. Hos Sommerfeldt sysslade man emellertid med det som man ännu inte begrep.

1971 utkom Heisenbergs vetenskapliga självbiografi *Der Teil und das Ganze*. Denna har nu översatts till svenska

av Otto Frings med titeln *Delen och helheten*. Hallonquists förlag skall gratuleras till detta goda initiativ. Om någon av de unga fysiker som kring 1925 utvecklade kvantfysiken skall framhållas är det nämligen Heisenberg. Han var den förste som rejält gick ifrån alla klassiska formuleringar, som vågade utveckla en modell som inte utgick från ett orsak-verkan perspektiv som dithills ansetts vara det enda möjliga i vetenskapen. Han vågade i stället formulera en helt abstrakt modell som kunde beskriva de märkliga resultat som den experimentella atom- och kärnfysiken tagit fram under perioden 1890-1925. Heisenbergs bok är uppbyggd som en serie essäer och en av de mest spontana behandlar just de dagar då han befinner sig på Helgoland och en kväll finner att hans matrisekvationer

Werner Heisenberg

uppfyller energiprincipen och att han ur dem kan beräkna väteatomens spektrum. Som en konsekvens av hans modell framsprang den berömda osäkerhetsrelation som bär hans namn och som tillhör de stora ekvationerna i fysiken.

Andra intressanta diskussioner rör förstås samtalen med Einstein om kvantmekanikens grundvalar. Som bekant var Einstein inte enig med de unga fysikerna om kvant-

mekanikens tolkning. Einstein kunde inte släppa den klassiska determinismen, något som han formulerade i sitt berömda yttrande att "Gud spelar inte tärning". Heisenberg berättar nu att detta yttrande inte bara fölls en gång utan att Einstein gick och muttrade detta flera gånger om dagen på den berömda fysikkongressen i Como där Bohr och Einstein drabbade samman. Bohr har ju också beskrivit dessa samtal och Heisenbergs minnesbild är intressant som komplement. Bland annat hävdar han att Bohr som ett sista argument mot Einstein skall ha sagt: "Det kan väl ändå inte vara vår uppgift att tala om för Gud hur han skall styra världen".

Som tänkare och samhällsvarselse hade Heisenberg samma brist som Planck. Han var framsprungen ur samma bildade och ytterst musikaliska borgerliga München-

kretsar. Och i lika liten grad som Planck kunde Heisenberg klara av att handla moraliskt under Hitler. I själva verket berättar han att han tillsammans med andra tyska fysiker arbetade på att förverkliga en tysk atomreaktor, men att han höll en atombomb för omöjlig att producera under så kort tid som kriget kunde tänkas vara. Det är intressant att läsa hans beskrivning av det samtal han hade med Bohr 1941, dvs innan Bohr flydde:

"Jag försökte antyda att man i princip kunde bygga en atombomb men att det skulle gå åt ohyggligt med tekniska resurser samt att man borde fråga sig om fysiker om man egentligen fick arbeta med ett sådant projekt. Tyvärr chockades Niels över avslöjandet att den principiella möjligheten fanns så han missade den viktigaste delen av min information, nämligen att det skulle krävas enorma tekniska resurser."

Det är inte att undra på att Bohr och Heisenberg efter kriget skulle vara oeniga över vad som sades i detta samtal. Bohr flydde ju till Amerika (han placerades, enligt uppgift, på order av Churchill på en bomblucka. Piloten skulle fälla honom i havet i fall av angrepp). Man kan förstå de fysiker som arbetade inom Manhattanprojektet. De visste att Heisenberg och tyskarna och därmed Hitler visste...

Heisenberg försöker i sin självbiografi försvara sin hållning att stanna kvar i Tyskland under kriget. Skildringen är intressant men inte övertygande. Lise Meitner, Plancks elev i Berlin och den storslagna fysiker som 1938 tvingades Hals

över huvud fly till Sverige för att rädda sitt liv, sammanfattade kritiken mot Heisenberg genom att hävda att sådana som han var inte medskyldiga, men dock ansvariga. Meitner vägrade att återvända till Tyskland och bosätta sig där efter kriget. Betecknande nog finns Meitner mycket lite refererad av Heisenberg. Ändå var hon den som först förstod innebörden av fissionen.

Det hjälper trots allt föga att Heisenberg berättar att de tyska på våren 1945 tillfångatagna forskarna blir förtvivlade vid nyheten om att Hiroshimabomben fällts. Man fruktade bl.a. att Hahn skulle ta livet av sig. Det blir lite av beaktelse under galgen. Ej medskyldig men ansvarig.

De avslutande artiklarna om tiden efter 1945 fram till 1971 är inte lika intressanta. Heisenberg hade, av förståeliga skäl, tappat den riktiga lejonklon. Han sysslade mycket med administration, med hög forskningsledning i Förbundsrepubliken (uppbyggnaden av Max Planck-Gesellschaft m.m.) samt intresserade sig mer och mer för den partikelfysik vars på senare år megalomana sidor tycks kommit till vägs ände i och med att det fasansfullt oansvarigt dyra Supercollider projektet (90 miljarder dollar minst!) äntligen lagts ner av en kongressen i USA.

Heder åt översättaren som gjort ett bra arbete och åt Hallonquists förlag som vågat sig på denna utgivning.

Werner Heisenberg. *Delen och helheten*. Övers. Otto Frings. 318 s. Hallonquists förlag 1993. Pris: ca 190 :- ISBN 91-87642-06-9

Ett onödiggjort kulturarv

Av Hans M Gabrielson

Borgerligheten är idag obildad jämfört med foma tiders, men Rudbeck — den marknadsliberale aristokraten — drar med en lätt axelryckning slutsatsen: Än sen? Här ryker kanske de redan hårt trängda avgiftsfria biblioteken och museerna. Kultur och vetenskap blott åt dem som redan har råd!

Carl Rudbeck, Smedjans chefsredaktör, har givit ut ett urval essäer från åren 1980-93. Titeln är *Rambo och Rimbaud*, förlaget Timbro.

Som vanligt, är denna Timbroutgåva en trist åsyn. Ännu ett dåligt omslag följs av ett hoppgitt, slarvigt tryck. Det är irriterande med tanke på att förlaget dels har ovanligt stora resurser bakom ryggen, dels gör anspråk på att fördela de nya tankarna i svensk debatt. Märkligt att Timbro inte förmår förpacka sina budskap bättre.

Rudbeck är konsekvent i sitt urval: nästan allt i *Rambo och Rimbaud* härrör ur läsningen av anglosaxiska forskare på originalspråket. Boken vittnar om en omfattande och tämligen exklusiv beläsenhet. Amnena pendlar mellan historia, filosofi och litteratur.

Här finns åtskilligt av intresse,

bl.a. tar han upp två av mina favoriter, Walter Benjamins

begåvade läsaren bara att störta iväg till närmsta bokhandel och beställa boken. Det är inte dåligt!

Ja, det var då det. Detta skrev Carl Rudbeck våren 1982 i Svenska Dagbladet. Sedan dess har Rudbeck inte bara — vilket han noga påpekar i förordet — bytt åsikt; han har bytt ståndpunkt. Inte konstigt förresten, en sådan text idag från Rudbecks penna skulle allvarligt hota chefredaktörskapet hans, för att inte tala om framtida avancemang.

De principiellt intressantaste texterna i boken är de två inledande, såvitt jag förstår nyskrivna "Rambo och Rimbaud" och "Rambo och Rimbaud" — mot en ny kultursyn". Resonemangen i de två essäerna överlappar och kompletterar i stor utsträckning varandra, varför jag i fortsättningen behandlar dem som en text.

Rudbeck bekänner sig här till den nyliberala kulturmihismen i Gunnar Hökmarks efterföljd och det credot är vårt en diskussion.

Hans konstateranden att såväl de traditionella konst- och litteraturformerna sedan några decennier är allt mer uttömda och därmed får allt färre utövare, som att den bildade borgerligheten villen ännu på 40-talet utgjorde en både stor och köpstark marknad, nu är borta, bär sannerligen syn för saken!

Ja, litteraturen och i synnerhet konsten töms allt mer på utåtriktad berättelse, budskap och mening. Boken/konstverket i sig blir allt oftare själva budskapet, författaren/konstnären själv allt

Sylvester Stallone i Rambo III.
(Foto: Tri Star)

oftare den ende som kommunierar med verket. Dagens normalkonst är beständig som pissrosor i smältande snö, litteraturen ljudar i vacuum. Med den stora publiken borta, har de senaste decennierna konst och litteratur gradvis avskärmat sig från all möjlig publik utanför kottier, specialister och (just nu ganska fattiga) mecenater och sponsorer. Samt stipendie-nämnder, förstås.

Inte nog med att borgerligheten — som socialt skikt — idag är ett obildat pack (försök bara konversera kring t.ex. Strindbergs "Svarta fanor" med bordsgrannarna på en bättre smorgingsmiddag!), folk- och i synnerhet arbetarrörelsernas arbete på att överföra (och i någon liten mån t.o.m. kritiskt överta) kulturarvet till nya och mycket bredare skikt, har sedan drygt 30 år upphört. Se bara hur man från det hållet ställde sig till Gidlunds nytryck av det egna idéhistoriska storverket *Socialdemokratiens århundrade* till seksejubileet 1989: isande

tytsnad!

Resultatet av det upphörandet visar sig när du jämför den 40-åriga klubbordförandens bokhylla med den 80-åriga facklige veteranens.

Så långt har Carl Rudbeck fullständigt rätt. Kvar blir av editors hopvispade storsäljare; Danielle Steel för henne, Robert Ludlum för honom. Och konst; en näpen Jirflow för de som har pengar, en ännu näpnare Hans Belin för de andra. Plus det elektroniska mediabruset, från MTV till virtuella världar. På detta område hade inte Orwell så fel i alla fall...

Konst och litteratur som oförargligt tidsfördriv, harmonlös avkoppling, en torr industri-bakad Delicatomazarin till kaffet alltså. Något man egentligen kan både ha och mista. Så ser medelklasskultur ut.

När så Rudbeck skriver: "Liberalismen saknar...specifika doktriner som talar om för medborgarna hur de bör leva och vilka personliga beslut de bör fatta; liberalismen avstår från att tala om för medborgarna...vad de bör ägna sin fritid åt...Den är likgiltig inför mitt val mellan Rambo och Rimbaud." och "Med en lätt förenkling skulle man kunna säga att den enda riktigt hederliga liberala kulturpolitiken inte är någon kulturpolitik alls", bränner det till. Ty denna hållning får konsekvenser. Och dem är han medveten om:

"...med ett sådant system (dvs en helt marknadsstyrd kultur, H.G-n.) skulle kulturen försvinna och ersättas med av de

råa marknadskrafterna producerat skräp. Bokutgivningen skulle inskränkas till kommersiell smörja. Samhället skulle bli fattigare, individernas själsliv förflackas, och det kollektiva minnet, historien, försvinna i yttligt mediabrus."

Vidare: "De praktiska konsekvenserna av en liberal inställning till kulturen kan mycket väl resultera i en kanske mindre men vitalare kultur där endast det bästa överlever. Det kan också bli en yttlig och dålig kultur som bortränger det goda och exklusiva, i synnerhet i små länder som Sverige."

Rudbecks slutsats blir den marknadsliberale aristokraterns lätta axelryckning: Än se'n? "Vore nu detta en sådan katastrof utom för ett litet fåtal?...Så kallad finkultur är åtminstone i en mening en lyx; det går att leva utan den på samma sätt som det går att leva utan videospel och underhållning. Vi som lockas av den måste betala för den utan att kräva att de som klarar sig utan den är med och betalar kalaset."

Tja, där ryker väl de (i och för sig redan hårt trängda) allmänna och avgiftsfria biblioteken och museerna; kultur och vetande åt de som har råd och intresse blott! För kulturellt och historiskt intresserade lägenkomsttagare som jag (ca 13.500 kr/mån), återstår då inget annat än att genom fiffl och mygel, stöld och bedrägeri lura åt oss kulturarvet. I den mån det överhuvud taget kommer att finnas tillgängligt förstås.

Resonemanget är kristallklart

tänka sig en mer effektivt organiserad tankekontroll.

Carl Rudbeck gör i *Rambo och Rimbaud* en dygd av nödvändigheten; det stora borgerliga kulturarvet, från Dante till Norén, är inte bara onödigt i en marknadsliberal värld, det hotar den världens bestånd. Det räcker med att tillräckligt många läser sinsemellan så olika författare som Dickens, Balzac, Mark Twain, Tolstoj och Strindberg, ser sig om i samtiden och börjar resonera om vad de läst och sett, för att det ska bli farligt. Då spricker nämligen dagens samhällsbärande sanningar: de blir gårdagens lögn.

Det är möjligt att Rudbeck skriver oss vår framtid, men då historien som bekant inte tagit slut är det varken nödvändigt eller oundvikligt. Det kräver dock en myckenhet hårt arbete av oss på andra kanten.

Vad som efter läsningen av Carl Rudbecks essäsamling däremot är säkert, är att man får gå långt tillbaka för att i Sverige hitta en motsvarighet till hans förnåma elitism. År 1899 skrev Ernest Thiel följande radertill Oscar Leverin: "...hvad jag personligen älskar hos ditt verk är dess ringa läsekrets. Jag tål inga populära böcker. Skrif aldrig för pöbeln Oscar!" Smedjans chefredaktör är i takt med tidsandan. Den oscarianska. Arne man!

Carl Rudbeck. *Rambo och Rimbaud. Essäer om kultur.* Timbro 1993.

ISBN 91-7566-259-0

Arthur Rimbaud. *Juni 1872.*

och äger en fascinerande konsekvens; genom att inget göra (när väl anslagskranen stängts av) förverkligar det marknadsliberala samhället visionen om den kollektiva lobotomin i Adous Huxleys *Du sköna nya värld* och Milan Kunderas *Skrattets och glömskans bok*. Såväl kännedomen om som

tillgången till de fören medveten mänsklig existens nödvändiga intellektuella och emotionella verktygen upphör. Bingolotto och spelbutiker blir då verkliga kulturarvets och medvetandets Erzsats. Språnget från medborgare till undersåte blir irreversibelt. Det är svårt att

Gunnar Kieri om samer

Också för oss som bor här uppe är Tornedalens, Norrbottens och Nordkalottens historier spännande, säger Gunnar Kieri i förordet till sin nya bok. I skolan läste vi visserligen historia, men inte vår egen.

Nej, det är inte enbart ute i stora världen som folkminorieter metodiskt styrs in i och assimileras av andra, större folkgrupper. Det gäller till exempel också samerna i vårt eget land. Att bekämpa de här folkorden (man kan inte bättre rubricera brotten) var de än uppträder är alla rättänkandes skyldighet.

Den serie om de svenska samernas historia som författaren Gunnar Kieri håller på att skriva på uppdrag av arbetsgruppen "Kiruna Rötter" är bidrag i den kampen.

Första delen, som hette *Pil med järnsköddspets*, kom 1990 och behandlade bruksrörelsen i Tornedalen på 1600-talet. Nu föreligger andra delen och den handlar om Tornedalen under den stora ofredens tid i början av 1700-talet.

Sex gånger efter den finska arméns nederlag har ryssarna plundrat och härjat Torneå. Nu, när de befinner sig i området igen, har handelsmannen Eirikipoika, som sitter i Jukkasjärvi, skickat sin dräng Nils till Torneå för att hämta vad som kan finnas kvar av hans varulager.

Nils är född 1656. Hans

hustru Margareta är död. Var deras barn, Per och Ingrid, befinner sig vet han inte. Inte heller var fadern, knekten Antti, finns eller om han lever. När Nils var 16 år gammal hade Antti rymt till Norge för att slippa bli uttagen till fler krig. Knektplikten hade då överförts till Nils, som sedan efter 38 år i fält och med en sönderskjuten hand beviljats avsked och nu, sedan 20 år tillbaka, tjänar dräng hos den hårdföre Eirikipoika.

Med ackjorna fulla med salt, mjöl, hampa, brännvin och tobak ger sig Nils iväg tillbaka på 80-milafärden till Jukkasjärvi. Det är vinter och kallt. Överallt har ryssarna bränt och mördat. Byarna ligger mer eller mindre avfolkade. Risken att möta de vilda sällarna är stor. När Nils närmar sig något port eller hårbre för att övernattna vågar han sig fram först i skymningen. Småningom kommer han dock fram med sin last till herr Eirikipoika.

På ett rent och rakt språk förmedlar författaren storheten i samisk kultur och samiskt tänkande. Det gäller inte minst schamanismen, samernas urgamla religion. De nya prästernas försök att hindra nåidernas (de utvalda, de med gåvan) rituella åkallan av skyddsandarna möter massivt motstånd. Förföljelser och hot om svåra straff förmår inte hindra dem. Seanserna med trolltrummor fortsätter i hemlighet, och när den gamle nåiden dör, så fortsätter sonen.

Skildringen av nåiden Jou-

nis öde är storslagen:

"Prästen hade till slut lyckats få Jouni inför tinget anklagad för att ha brukat trumman. I väntan på att föras söderut hade Jouni fått sitta bunden på golvet i prästgården. Han visste att från den färdan skulle han aldrig återvända. Jouni hade bett att få vatten i en skopa. När han druckit vattnet hade han börjat syna skopan, knackat försiktigt med fingret i botten. Långsamt hade fingrarna börjat trumma, först lätt, sedan hårdare och hårdare. I hans ögon tändes en feberaktig glans. Stilla började han sjunga. Den sista tonen hade knappt hörts för stormen. Jouni hade suckat djupt ett par gånger, skopan glidit ur hans händer. Med hjälp av sin näidkraft hade han slutat andas. I samma stund hade stormen slitit upp luckorna i klockstapel och den kraftiga vinden trängit in i prästgården där Jouni legat död."

Gunnar Kieri är välkommen med mer samehistoria. Det är något som berör också svenska svenskar.

Birger Andersson

Gunnar Kieri. *Färden mot Jukkasjärvi*. 164 s. Prisma 1993. Pris: ca 207:- ISBN 91-518-2534-1

Sverige äntligen avsvenskat?

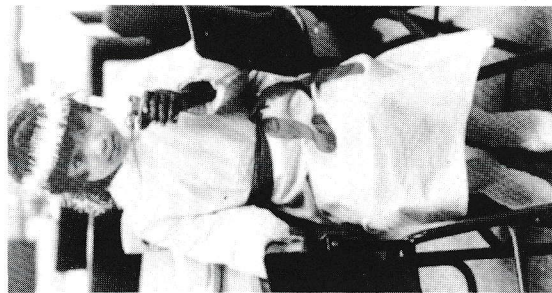
ett mönster av godtyckligt utvalda iakttagelser är högst mänsklig. Men frågan är hur pass vetenskapligt grundade sådana slutsatser är.

Att döma av boken *Försvenskningen av Sverige* består etnologins metod när det gäller att få korn på något så på samma gång övergripande och ogripbart som "det svenska" i vadskalkondom, "återanvändbar och därför miljövänlig". 8-åringens frågor lyckas jag med nöd och näppe kringgå; jag kan ju inte bedriva sexualundervisning på hemsjöksutställning. Detta hade inte kunnat inträffa i Sverige, tänker jag. Men det behöver ju för den skull inte vara typiskt norskt; det kan ju vara en helt udda företeelse. Desto mer fundersam blir jag emellertid, då jag senare får se det lokala "kondomeriet" skyltnad på en av de centrala gatorna i staden: en sållsam blandning av husflit och pikanta damunderkläder.

Har jag i själva verket kommit en nationellt betingad skillnad mellan norskt och svenskt på spåren vad avser sexuell öppenhet? Eller är det bara udda företeelser?

Till stöd för det förra alternativet ordnar sig i huvudet en rad uppgifter jag fått om grannfolkets liv och kultur. Utgivare av herrtidningar lär t.ex. operera under hårdare betingelser i Norge än i Sverige. Motsvarigheten till 071-numren annonseras i norska dagstidningar betydligt diskretare än i Aftonbladet.

Frestelsen att plocka ihop recensent bör ju vara en sådan

Försvenskning genom årets högtider. (Foto: Bengt Gyllsdorff)

— saknar man dock andra metoder avsedda att övertyga. Det finns inga tabeller, det ältas knappast några strukturerliga modeller och slumpvisa urval ur medietutbud av material som granskas. Även en klar kronologi över användningen av ord som svensk och Sverige och folk i relevant litteratur saknas.

I boken hävdas att ord som "fosterländsk" knappast används i modern betydelse förrän efter franska revolutionen. Själva skulle jag ha gissat att folken kommer in i en Sturm und Drang-period vid olika tidpunkter och att den för Sveriges del infaller under stormaktstiden, då de lärde söka det svenska folket och språket så gamla anor som

möjligt; förminnesinventeringen startar, de isländska sagorna börjar översättas o.s.v.

Och att den svenska nationalismen kring 1800-talets mitt därför är så nattstämningen i jämförelse med den norska och finska, som då upplever sin Sturm und Drang-tid. Denna gissning och vad den grundas på skulle jag gärna sett vederlagd eller åtminstone kommenterad i en bok om hur Sverige försvenskades.

Kriteriet på riktig vetenskap är givetvis om dess slutsatser kan användas praktiskt. Boken innehåller förvisso åtskilligt om den nya situation som uppstått sedan 1970-talet med den betydande inflyttning av utomnordiska och utomeuropeiska medborgare som sker. Om man nu bedömer en rimlig grad av "försvenskning" av denna grupp som politiskt önskvärd, vad bör den i så fall koncentreras på, och hur bör den genomföras? Vad har lyckats? På dessa frågor ges förvånansvärt få svar. Författarna tycks inte ens haft ambition att beskriva problemet: hur stor är det svenska samhällets försvenskningsskapacitet, och hur tas den bäst tillvara?

Ingemar Folke

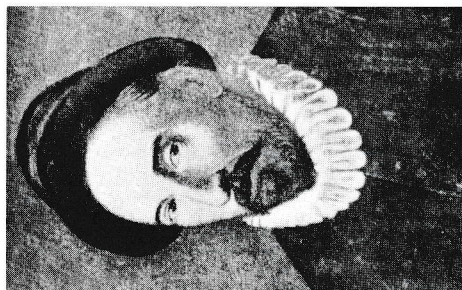
Billy Ehn, Jonas Frykman, Orvar Löfgren. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. 293 s. Natur och Kultur 1993. Pris: ca 310-

ISBN 91-27-03285-X

Introduktion och kritik

Björn Bredal bok om Montaigne ska fungera som introduktion, och som sådan fyller den sin uppgift på ett utmärkt sätt. Ja, man önskar rent av kunna lägga *Humanist till häst* ifrån sig för att ta itu med Montaignes egna *Essayer* — inte för att boken är tråkig eller ointressant, utan just därför att Bredal, som det står i baksidestexten, "ger sig in på en lustvandring" i Montaignes texter börjar man längta efter att få fortsätta på egen hand.

Humanist till häst är alltså värd att läsa från pärm till pärm. Det är själva den montaigneska texten som står i centrum, men det hindrar inte Bredal från att teckna ett personligt porträtt av författaren själv. Bredal låter texten visa på Montaignes utåtriktade rörlighet och smått paradoxala förakt för akademisk bildning; "Jag skulle hellre vara en god ryttare än en god logiker" betraktar han som något av ett motto för Montaignes humanism. Dessutom placerar Bredal in Montaigne i ett historiskt sammanhang och lyckas (i varje fall i det närmaste) undvika att till varje pris få författaren till *Essayer* att framstå som en "modern" Bredal Montaignes förankring i en medeltida adels- och riddarkultur. Denna förankring är utgångspunkten för en

Michel de Montaigne, 1533-1592.

Den akademiska humanioran — särskilt ofta nämns språk- och litteraturteorin — har, menar Bredal, diskvalificerat sig som *humanism*, genom att "utveckla avancerade, abstrakta konstspråk som bara är tillgängliga för en liten krets specialister."

mängd intressanta iakttagelser om Essayernas tankevärld.

Ett syfte med boken är alltså att introducera Montaigne. Men ett annat, lika viktigt, är att kritisera vad Bredal kallar "våra dagars humanism"; en beteckning som är oklar, men som såvitt jag begriper ska referera till såväl det akademiska studiet av humaniora som till något slags "kulturklimat". Bredal vill återuppliva vad som gått förlorat av den montaigneska humanismen, och därmed berika den nutida, som urvattnats av specialisering och "principiell konfliktträdsla".

Därgenom blir humaniora något som på sin höjd kan förmedlas till de fäknungiga. Bredal ser en stor fara i själva användningen av ett fackspråk i de humanistiska studierna, inte bara för att det tenderar att omyndiggöra de som inte är insatta, utan också för att en alltmer teknisk vokabulär tömmer sådana studier på innehåll: "Den humanistiska vetenskapen upphäver nämligen sig själv i takt med att den överger det mänskliga."

Att en riktig humanist formulerar sig på ett språk som de flesta kan begripa (vilket Bredal verkar anta att Montaigne gjorde — naturligtvis en härresande överdrift!) betyder inte att det han eller hon säger är enkelt eller självklart. Tvärtom: humanisten söker, menar Bredal, alltid engagera sig och väjer inte för oökväma och krävande konflikter. Detta är också en punkt där "nutida humanister" sviker. "Humanism" står idag, säger Bredal, för allmän mjäktighet och slappt kompromissande.

Medan relativismen för Montaigne var "en källa till förundran och självprövning", ett försök att finna ett anständigt sätt att leva i en värld fylld av blodiga motsättningar mellan religiösa fundamentalister, sprider den idag, som något som närmast tas för givet, en likgiltighet över de diskussioner som är värda att tas på största allvar.

Även om Bredals kritik är svepande och summarisk är den, menar jag, också värd att

tas på allvar. Men, som sagt: läs boken och avgör själv! Det går ännu bättre tack vare Jan Stolpes utmärkta översättning.

Martin Gustafsson

Björn Bredal. *Humanist till häst. En bok om Michel de Montaigne*. Övers. Jan Stolpe. 182 s. Atlantis 1993. Pris: ca 220:-

ISBN 91-7486-058-5

Rasismen som ideologi

Att definiera sig själv, sin omgivning och sin kultur är nödvändigt för att bekräfta sin egen självbild av vad man är och inte är. Att den amerikanska utopin om "smältdegeln", som en strategi för jämlikhet mellan raser och etniska grupper, förblir en utopi är inte svårt att förstå. Visionen om "smältdegeln" har varit den dominerande kulturens vision om en integrerad och homogen kon-

svart bild som Stefan Jonsson ger i sin essäbok *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. Västerlandets koloniala förlutna ger bakgrunden till den kulturimperialism som det stora landet i väster har gjort och gör sig skyldig till både utanför och inom landet. Detta kulturkrig resulterar i statslegitimerad rasism. Även till synes positiva och välmående principer som t.ex. "affirmative action", d.v.s. att etniska

Anhängare av "Aryan Nation" sluter upp med skinheads och Klu Klux Klan-medlemmar vid ett möte i Pulaski, Tennessee, den 7 oktober, 1989.

grupper ska representeras proportionellt på arbetsplatser, vid myndigheter och utbildningsinstitutioner, kan be- skyllas av konservativa grup- per för omvänd rasism. Ingen ska särbehandlas, i alla fall inte positivt. Rasism under- blåses av liknande regler och bestämmelser hävdar många grupper, även minoritetsgrup- per. Vad de härskande aldrig förstått är att de politiska, ekonomiska, sociala och kul- turella orättvisor som de själva sanktionerat är orsaken till de sociala och etniska klyftor som de i nästa veva ryggat för. Istället försöker man skapa små välmående villaparadis på betryggande avstånd från de mänskliga tragedier man orsakat. Jämför Beverly Hills i Los Angeles. Dit nådde aldrig kravallerne förra våren. Detta politiskt sanktionerade system

Den tesen kan vara nog så tänkvärd, men i så fall uppstår samma grund för xenofobi och rasism vid skapandet av varje imaginär grupp. Rasismen får förvisso störst konsekvenser när den är sanktionerad av statsorganen, men vardagsrasismen är obe- roende av en sådan påtvingad doktrin.

Det är dessutom tydligt att Jonsson tar vid där Sven Lindqvist började debatten om det västerländska politiska systemets tradition av impe- rialism, rasism och folkmoord. Tyvärr ryggar man som läsare tillbaka när Jonsson väl ensidigt slår fast att den tradition vi själva lever i är roten till allt ont i världen. Rasism som fenomen är knappast något unikt väster- ländskt utan grunden för all utstuderad främlingsfientlig- het. Det gäller t.ex. det japanska kejsardömet stats- rasism vid tiden för andra världskriget eller Malcolm X och Black Muslims i sextio- talets USA. Den västerländska statsrasismen har haft det mest förödande effekterna i egen- skap av dominerande ideologi, men dessvärre är inte denna värld så svartvit som den vid ett första ögonkast kan te sig.

Henrik Johansson

Stefan Jonsson. *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. 288 s. Norstedts 1993. Pris: ca 252:- ISBN 91-1-929271-6

Om folkens motsägelser

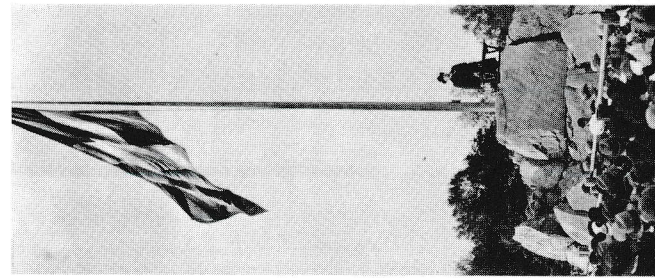
För bara några dagar sedan deltog jag i Paris i ett fransk-nordiskt kollokvium om "den nordiska identiteten". Hade Per T Ohlssons bok *Gudarnas ö. Om det extremt svenska* hunnit hit lite tidigare, hade jag haft stor användning av den. Vi kom faktiskt bara fram till två slutsatser. Den första var att det var vi fransmän som hade känslan av en låt vara svårdefinierad viss nordisk identitet; nordborna, å sin sida, hade svårt att urskilja den. Den andra slutsatsen återkommer jag till längre fram.

Per T Ohlsson tycks ändå ha spårat en stark självkänsla i Sverige och ger oss en historisk överblick däröver. Boken är relativt kort och kan alltså inte göra anspråk på att vara uttömmande, särskilt vad gäller vårt eget århundrade. Man förvänas till exempel över att, när det blir tal om Sveriges förhållande till omvärlden, varken Nordefrågan, Vietnampolitiken eller biståndspolitikens berörs. All klass-synpunkt är dessutom utsluten, som om svenska folket bara hade *en* inställning. Slutkapitlet ägnas helt åt EG-debatten, vilken ger författaren anledning till "en väldig déjà vu-upplevelse" som bottnar i förräderiargumentet: Gudarnas ö ska säljas till främmande makter (eller utländska intressenter, om man så vill).

Naturligtvis kan idén om en svensk förträfflighet verkligen illustreras med exempel

ur det förgångna. Kärleken till natur och bygd, rätts- och frihetskänslan kan sägas utgöra dess pelare och ingen utomstående vill tvista om detta. Lite vågat är det kanske att låta den födas år 1434 ("ett årtal så gott som något" eftersom det var Engelbrekts upprorets). Men författaren kan även spåra idén ända tillbaka till Jordanes på 500-talet. Inget att förvåna sig över, eftersom Sverige föddes, enligt Johannes Magnus, år 88 efter syndafloden.

Det götiska vansinnet kulminerade som bekant i Rudbecks "Atlantican", där patriotismen steg vetenskapsmannen åt huvudet med förödande resultat. Men han teori-passade mycket väl i stormaktstidens imperialism; han bär alltså inte skulden ensam. Man fick vänta till Olof von Dalins historiska verk för att se lite vett införas i saken. Sen tog Almqvist det hela tillbaka till jordens nivå och blev en av de bästa utforskarna av den svenska särarten som finansiering genom en insamling (en idé som går att väcka på nytt i dessa kristider!) och den rasbiologiska forskning som utmynnade i steriliseringslagarna 1934 och 1941. Att folkhemstanken byggdes på delvis nationalistiska föreställningar kan man gå med på. Men detta hade den konstiga påföljden att samma idé som låg bakom Sveriges imperialism under stormaktstiden ledde till isolationism under neutralitetspolitikens

Riksanitkarie Oscar Montelius håller tal på Skansen på den första Svenska flaggens dag.

"naturlig" punkt för företelsen. De två triumfer som sedan firades av den svenska chauvinismen var nog F-båtens finansiering genom en insamling (en idé som går att väcka på nytt i dessa kristider!) och den rasbiologiska forskning som utmynnade i steriliseringslagarna 1934 och 1941. Att folkhemstanken byggdes på delvis nationalistiska föreställningar kan man gå med på. Men detta hade den konstiga påföljden att samma idé som låg bakom Sveriges imperialism under stormaktstiden ledde till isolationism under neutralitetspolitikens

glansdagar.

Detta bevisar hur svårt det är att skilja agnarna från vetet i sådana fall. Författaren själv påpekar under bokens gång att en hel del av det som utgjorde Sveriges förträfflighet faktiskt importerades från utlandet. Och det var den andra slutsatsen vi kom fram till under vårt kollokvium: nämligen att Sverige och Norden i allmänhet "upptäckte" ganska lite på idé- och samhällsområdet. Däremot lyckades nordborna konkretisera dessa impulser på ett utmärkt sätt; detta gäller såväl socialismen som Kooperationen och pedagogiken (ingenstans sattes vår egen Celestin Freinet's idéer i verket så väl som däruppe).

Till sist kan man komma med ett par anmärkningar. Den första är att idén om den egna nationens överlägsenhet ingalunda kan kallas specifikt svensk. Visst är det bara Sverige som "svenska krubbar har" — fattas bara! Men man kanske får påminna om det franska talesättet "Il n'est bon que de Paris" (där "smaken" ifrågasätter såväl på maten som på kulturen). Och vem har aldrig fått uttrycken "not British" eller "Gott mit uns" kastade i ansiktet?

Boströms berömda förundran över "hur rätt allting är i Sverige" bevisar bara att filosofer kan vara lika dumma som kloka. Men här hittar man samma tanke hos Paul Déroulède, eller Charles Péguy när han är som värst.

Philippe Bouquet

Per T. Ohlsson. *Gudarnas ö. Om det extremt svenska*. 216 s. Brombergs 1993. Pris: ca 219:- ISBN 91-7608-603-8

En gåtfull antifascist

I slutet av sin biografi över Nordahl Grieg skriver Edvard Hoem, något paradoxalt, att gåtan Nordahl Grieg kvarstår att lösa. Vem var han egentligen? Ett något frustrerande erkännande av en biograf får man förmoda.

Efter drygt 300 tillryggelagdasidor visar sig visserligen en författare i helfigur, men som läsare erfar man med jämna mellanrum att personen försvinner, handlingar och motiv förblir dunkla. Hoem visar sig ha rätt. Detta beror med säkerhet inte på att Hoem slarvat. Han har använt sig av det för levnadstecknaren nödvändiga stoffet — brev, intervjuer med författarens samtida, biografiska skildringar skrivna av Nordahl Grieg närstående personer och naturligtvis författarens egna texter. Svaret på gåtan finns kanske i stället förborgat i författarens egen tid, det vill säga det komplex av svårgenomträngliga omständigheter som omger alla människor och som periodvis kan bestämma en människas liv.

Griegstid är 20-talets tumult och 30-talets fascism och antifascism, spanska inbördeskriget och Sovjetunionen och det samhällsbygge som där pågick. För dåtidens författare och intellektuella innebär det nya och unika erfarenheter som måste förstås utan hjälp av historiens facit. Nordahl Grieg föddes 1902 i ett bildat hem i Bergen som

Den unge journalisten Nordahl Grieg.

som på räls. Känd, ja nästan ökad, blev Nordahl Grieg 1924, när romanen *Skeppet går vidare* kom ut. Den berörde ett för normmän laddat område—hav, skeppsfart och sjömän. Debuten hade skett kort dess förinnan, men *Skeppet går vidare* klöv läsarna i olika läger, och framför allt sjöfolk menade att han svärat ner hela tiden och var hans mentor och stöd under alla år, och en lyckosammare författarkarriär kan svårigen tänkas. Allt gick

strålande recensioner. Från den stunden, när Nordahl Grieg för första gången hamnade i ramplyset ordentligt, tills han dog, nedskjuten i det brittiska bombplanet över Berlin 1943, kan man säga att han alltid väckte starka reaktioner i sin omgivning.

Stoffet till sin sjömansskildring fick Grieg från egen resa under sex månader med skeppet Henrik Ibsen. Resandet och det närmast rastlösa sökandet i den egna nutidens puls kom att bli hans kännetecken. Grieg skildrade i reportage, teaterpjäser, dikter, romaner alla avgörande skeden i sin samtid från slutet av 20-talet och fram till sin död. Kina behandlades i reportageboken *Kinesiska dagar* 1927, Sovjetunionen och Spanien i romanen *Ännu är världen ung* 1938. Spanien skildras dessutom i reportageboken *Spansk sommar* 1937. Ett antal teaterpjäser vållade minst sagt rabalder, inte minst *Vår ära och vår makt*. Den premiärspelades i Bergen 1935 och blev efter tumultartade protester under repetitionerna en totalsuccé.

I sina ämnesval och i sitt fria förhållningssätt till generna är Grieg i sanning en modern författare, utan att vara modernist. I stället försöker han gestalta modernitetens hjälp av avancerade språkexperiment. I formellt hänseende får man närmast betrakta honom som traditionalist.

Grieg höll sig hela sitt liv

på avstånd från intellektuella och politiska kottier och bemöttes periodvis med missstänksamhet och avståndstagande. På 20-talet när han formulerade sig fosterländskt—Grieg själv ville hellre kalla det folkdiktning—sablades han ner av en ledande kritiker i kommunisternas tidning *Arbeidet*. Hans fosterländska dikter karakteriserades som helt ointressanta för arbetarklassen. Han själv beskrevs som ett fascisfrö som koketterade för norska sjömän.

Med sänt rykte från vänsterhåll var det ånyo dags för turbulens när Grieg efter Hitlers maktovertagande öppnet tog ställning som antifascist och drog igång sin egen enhetsfront mot fascismen och startade sin egen tidning, *Veien frem*, som gavs ut under en kortare tid. Besöken i Sovjetunionen i början av 30-talet bidrog till att göra honom till hängiven anhängare av Sovjetsystemet, inte minst som bålverk mot nazismen. Varken Moskvarättgångarna eller pakten med Tyskland fick Grieg att tvivla på det riktiga i Sovjetunionens politik.

Det var här i denna dåtida verklighetens ohyggliga skärningspunkt som Grieg och andra i hans samtid tvingades ta ställning. För Grieg framstod Hitlertyskland som det allt avgörande hotet mot demokrati och människovärde. Sovjet-

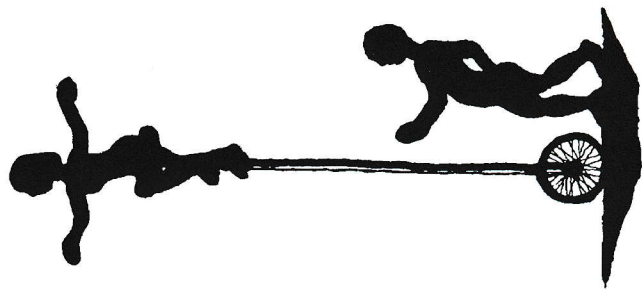
samhället representerade trots sina brister, sitt armod, umbäranden och förtryck ändå bidrag till att ytterligare

det ljusa i människans strävan efter framsteg och lycka. Det som det kan tyckas dogmatiska stödet till Sovjet var sannolikt inte taktiskt betingat. Det märks exempelvis i hans kritik av André Gides omvändelse i synen på Sovjet.

Grieg var ingen politiktipp. Han var hela sitt liv snarare typen för en sanningssökande student. Den som vi känner igen från 60-talsvänstern, med borgerlig klassbakgrund som det brukade heta. Han tjänade absolut intet i prestige på att så benhårt hålla fast vid Sovjet.

Det låg honom i fatet hela tiden, tills han med sin egen död fick bevisa ärligheten i sin patriotism. De s.k. fina norska exilkretsarna i Storbritannien motarbetade honom aktivt och misstänkliggjorde honom. Han slipade inte av sina åsikter i lämpliga kottier. Han framstår istället som ett föredöme i sin strävan att hitta konstnärlig gestalt åt sin egen tids stora frågor. Formen var underordnad behovet att framföra sitt ärende i en för mänskligheten ytterst avgörande tid. Om frasen en kämpande intellektuell har någon innebörd har den sannerligen bäring vad gäller Nordahl Grieg.

En mer utförlig diskussion i Hoems biografi om polariseringen och den beredskapssättning som rådde under den här tiden—det gällde humanismen och demokratiens överlevnad eller barbariets seger—hade kanske bidragit till att ytterligare

belysa det gåfulla hos Grieg, samtidigt som vi hade fått en välbehövlig påminnelse om att vår egen tid snart kräver ett mer aktivt ställningstagande från intellektuella och författare i kampen mot det totalitära mörker som hotar att lägga sig över stora delar av Europa.

Carl-Erik Johansson

Edvard Hoem. *Kampen mot kriget*. Nordahl Griegs liv. Övers. Anette och Gunnar Rydström; dikterna Gunnar Balgård. Lindelöws förlag 1992. Pris: ca 242:- ISBN 91-8814409-7

P.S. om Almqvist och Kraus

När jag i Förr och Nu nr 4/93 recenserade tredje delen av *Musiken i Sverige* skrev jag: "Vi kan alltså förtröstansfullt räkna med att i volym 2, 1700-talsdelen, få möta den gudomlige Kraus, han som enligt Almqvist var den som införde glädjen i Sverige."

Det är rätt i sak. Men då jag för tillfället inte hade Almqvists roman *Drottningens juvelsmycke* tillgänglig citerade jag ur minnet. Och minnet är ibland inte helt pålitligt ifråga om detaljer. Vid en omläsning av *Drottningens juvelsmycke* finner jag nu att den musikaliske onkeln, han som dyrkar Kraus, inte riktigt uttrycker sig så som jag antydde. När onkeln bevisat Gustav III:s begravning säger han i stället — ordagrant — så här:

"Gudalike Kraus! jag har hört en begravningsmusik, som blott hade ett enda fel; den var så skön, att jag för dess skull, och så länge den ljud, ej tänkte på begravningen själv, och ej på honom som begravs. Förlåt mig för det, min konungs skugga! Du har själv skaffat oss Kraus — nu ser du följden. /---/ Gudalika konst — en fuga är vad som beaktar sig min hela varelses kraft att rent och oskyldigt kunna njuta. En sådan fuga, som Kraus nu låtit höra, är själens flykt till obekanta länder, och ändå känner man sig för-

nufug därunder. Det är ej blott känslans svaga rörelser, det är ett strängt och klart, ja ett bundet vetande däruti."

Det är dessutom Adolfin, den ena av de förryckta systarna, som — inte om Kraus men väl om kung Gustav — säger att "han har infört glädjen i Norden". Men eftersom det var kungen som enligt onkeln "skaffade oss Kraus", så blir ju summan av kardemumman trots allt i stort sett densamma.

Jag vill ändå att rätt skall vara rätt, eftersom jag respektar Almqvist som författare. Kanske borde jag också ha påpekat att det är hans *romanfigurer* som prisar Kraus. Själv var han ju noga med att framhålla att han som person inte nödvändigtvis hyste alla de uppfattningar han i sina verk låter olika fiktiva gestalter uttala. Musikalisk var han dock, därom råder intet tvivel, komponerade rentav. Och han har om sig själv skrivit dessa vackra rader som jag citerar ur Bertil Rombergs nyutgivna biografi, *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk*, Ordfront 1993:

"Jag kan säga, så besynnerligt det må låta, att det är det musikaliska sinnet, som i hemlighet dominerat mig ända ifrån barndomen, i alla afseenden: utan att själv spela ett instrument, är det likväl ett slags inre musik, som arbetat sig fram såväl i mina lefnadsomständigheter, som i mina skrifter."

Kanske bör jag här också avslutningsvis, som ren konsumentupplysning, meddelat att det i serien "Musica Sveciae. Svensk musikhistoria på fonogram" finns en utmärkt inspelning av Joseph Martin Kraus' *Sorgemusik över Gustav III* (MSCD 416S). Lyssna på denna inspelning och säg sedan om inte onkeln i *Drottningens juvelsmycke* har rätt när han kallar Kraus "gudalik!"

Margareta Zetterström

En arbetare tänker

Trädgårdsarbetaren Fredrik i romanen *Knäppgöken* av Kjell Eriksson är i väsentliga stycken författaren själv. Han skriver i ett brev till "människor jag träffat i skiftande sammanhang", att boken delvis är självbiografisk. Det är intressant, för det ger romanen större tyngd och äkthet. Han berättar en historia som visar att det personliga har politiska implikationer och omvänt. En insikt som, enligt min erfarenhet, mycket saknades inom den numera gamla vänsterrörelsen. Många, som gav allt för saken och soli-

dariteten, utnyttjades cyniskt och ratades av karriärister senare i den politiska motvinden. Åskilliga råkade illa ut. Fler än Kjell Eriksson hade sina "resor". Livets olika delar förenas i varje människa. Var och en endast ett liv.

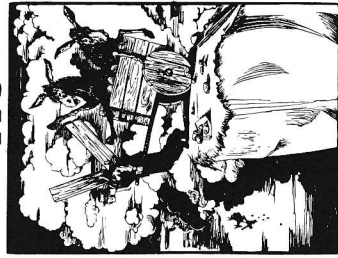
Formen är en löst sammanhållen berättelse; en serie episoder som formar en bild av Fredriks liv under ungefär ett år. Boken målar tre huvudmotiv som delvis går i varandra. Det första är livet på mentalsjukhuset, där Fredrik av någon anledning befinner sig. Ängest och olust kryper längs sidorna. Drastiska, bekännande och smått skrämmande situationer gestaltas skickligt. Läsaren upplever med genom Fredriks något omtöcknade sinnen.

Andra motivet är arbetet med rabatter, platsättning och trädbeskärning. Man känner hur det känns och ser hur det ser ut när plattorna dunsar på plats i sandbädden. Förhållandet till arbetskamraterna och facket hör också hit.

Tredje motivet är vägen tillbaka till ett liv i balans mellan kärlek, politik och arbete.

Det är en realistisk vardagskildring med stort allvar. Eländet och livsgrubblat dominerar på ett trovärdigt sätt, och tillvaron komiska sidor är nästan helt osynliga. Med gubbarna på jobbet glimtar det ibland lite. Bivis är boken mycket välskriven, och en ovanlig sida är den ömsinta beskrivningen av blommor,

Knäppgöken

Kjell Eriksson

buskar, träd och den odlade växtligheten. Jag tänker ide-ologiskt på Ivar-Lo vid läsnigen. Det är ingen munter bok. Men det är inte Ivar-Lo heller.

Innehållet rör sig som alla goda romaner på flera plan. Fredrik, en helt vanlig arbetande människa brottas med livets mening. Problemen kommer när de politiska organisationerna, som betytt så mycket, ränner och allt socialt liv runt omkring dem upplöses. Ensamheten tvingar in honom i en omöjlig tankespiral där det rätta är det omöjliga. Han hamnar på hispan. Därifrån tar han sig senare ut av egen kraft.

Trots påfrestningarna av värden; psykiatriskt tryck, tablett- och spritmissbruk, sömnrubbningar etc, bevaras förståndet. I huvudet mal och hamrar det gamla fönuftet, att även en arbetare ska ha rätt till ett värdigt liv. Vi har något

att vara stolta över, vi är inte skit.

Arbetets värde framhålls kraftfullt och med stor insiktsfullhet. Att bygga, anlägga rabatter, sätta sten, att forma omgivningen för människor; att utföra nyttigt arbete gör människan. I kapitlet om pensionerade arbetskamrater Johan framhävs respekten för tidigare generationers arbete och arvet därifrån som idag misskushållas på alla sätt. Hos gamle Johan är Fredrik harmonisk och lugn. Då finns inga tvivel. Då vet han varför han finns. Även arkeologernas grävande på byggsplatsen blir exempel på att just människans arbete är det som sätter de intressanta spåren i tiden. Vi är med vårt arbete länkade i en historisk kedja.

Fredrik lyfts på fötter också tack vare Nina, kvinnan som representerar kärleken. Hon är alltid självständig, glad, naturlig, okomplicerad och kravlös förstående. Hon verkar på mig mer som en dröm än verklighet. Men kärleken är ju blind, sägs det. Nå, visst betyder kärleken, barnen, familjen mycket för bevarandet av platsen i tillvaron och förmågan att komma ut ur inävt grubbel. Men detta antyds bara genom Nina och hennes pojk. Här är skildringen tunn. Kanske var det brist på insikt om denna sida av livet som gjorde fallet så tungt efter organisationernas sammanbrott.

Får en arbetare tänka längre än näsan räcker? Ja, säger Kjell

Eriksson med pondus. Och det är befriande. I kapitlet med den dumme portvakten, som varit hos en eritreansk neger och stängt av elementen för att denne tyckte det var för varmt, ryter Fredrik, alias Kjell Eriksson:

"Jag har suttit i kojor och matrum, lyssnat till allt skitsnack om invandrare och är så satans trött på all okunnighet och alla fördomar. Du vet inte ett piss om Eritrea eller den där killen. Det är möjligt att han är en stor skitstövle, men chansen är mycket större att han är reko. Han har en historia, värd att lyssna på, men du är döv. Döv, döv, döv!"

Romanens slutsatser formas som ett generalangrepp mot frasmakarna. I en magnifik uppgörelse gisslas sossesvek och akademikersvek. Bland dessa finns inget mer att hämta. Trädarna dras tillbaka till arbetarklassens genuina liv, tankar och organisation. När romanen färdigarbetades framskymtar Arbetarlistan som det hägrande organisationsprojektet. Men de politiska problemen med detta underskattades som bekant och även detta kajkade ur mycket snart. Den känsliga balansgången mellan framsynt radikalism; eller sammanhållen idealism på franska revolutionens grund, och populism tror jag är knäckpunkten. Svårigheten är att inte förfalla i nostalgiska svärmerier för det "klassiskt proletära". Den sortens romantik var (är) ett

stort problem för vänster-rörelsen. Möjligen finns ett korn av detta kvar hos Kjell Eriksson.

Kjell Eriksson personifierar mycket av det äkta radikala uppsvinget från 1968 och framåt. Det som kom bort, som allt mer försvann redan mot slutet av 70-talet. Han talar för dem som blivit kvar i arbetet utan karriärer, dem som envist varje dag fortfarande försöker fylla de självlärla begreppen frihet, jämlikhet och broderskap med konkret innehåll.

Jag minns Erik (som kämpade långt in på 80-talet mot nedläggning av sin fabrik), Lennart (kranförare, som i februari 1972 ringde på dörren och ville vara med i FiB/Kulturfront) och Bengt (fabriksarbetare med en lång vända på mentalsjukhus när allt brakat ihop). Där finns många fler. Nog var dom till nytta.

Knut Lindelöf

Kjell Eriksson. *Knäppgöken*. 185 s. Lindelöws 1993. Pris: ca 192:-
ISBN 91-88144-11-9

Populär, icke-populistisk historia

Det är på 1600-talet som brytningen med medeltiden blir definitiv. Den starka staten

byggs upp, kyrkan får sin roll som statens förlängda arm fastställd i den första kyrkolagen (1686), rättsväsendet moderniseras med hovrättens tillkomst (1614) och rättskipningen över huvud taget börjar likna vår tids.

Om detta kan man läsa i *Makt och vardag* som på så sätt är en utmärkt introduktion till studiet av det moderna Sverige. Femton Uppsala-historiker har gått samman och skrivit om det var och en är bäst på i svensk 1600-tals-historia. Professor Sven A Nilsson, som ledde det stora forskningsprojekt kring svensk stormaktstid vid Uppsala universitet som startade 1965 och som resulterat i en rad avhandlingar, har skrivit det första och längsta kapitlet, "De stora krigens tid", i vilket en suverän sammanfattning av århundradets grundläggande säreghet ges, det vill säga militärstatens ekonomiska och politiska gestaltning. Till denna överblick knyter de övriga kapitlen an.

Peter Englund skriver, som vanligt mycket välformulerat, "Om klienter och deras patroner", om hur det sociala livet genomsyrades av helt nödvändiga släkt- och vänskapsförhållanden, av tjänster och gentjänster.

De feodala banden bestod, för att först mot slutet av århundradet ersättas av en professionell byråkrati.

Och Kjekke Stadin sammanfattar på ett utmärkt sätt vad det ville säga att vara

kvinna i stormakten. Två huvudtendenser urskiljs: ett tillfälligt frisläppande till nya uppgifter på grund av krigens och å andra sidan framväxten av det inskränkta svaghetsidealet som en följd av att den borgerliga kvinnan skiljs från produktionen då den flyttar ut från hemmet.

Vidare analyseras skarpsinnigt en prästmans tvångsklippning av skäggiga bergsmän i Nora av Lennart Ericsson, och Maria Ågren skriver begripligt om det juridiskt komplicerade kring torparens kamp med bruken om äganderätten till den jord de brukat i generationer. Detta var bara några exempel, bidragen är genomgående mycket välskrivna och läsvärda.

Författarna anger i förordet som sin ambition att skriva såväl med "den historiska berättelsens must och färg som den teoretiska analysens spänst och perspektiv". De har med andra ord antagit den Herman Lindqvistska utmaningen: att skriva populärt utan att hemfalla åt populistisk förenkling.

Jag tycker att de har lyckats väl.

Christina Ericson

Makt och vardag — Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Red.

Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. 336 s. Atlantis 1993.
ISBN 91-7486-093-3

Bokversionen av TV-filmen skulle man kunna säga. De två andra delarna är resultat av en imponerande research och kartläggning av nynazismens nätverk och strategier i och utanför Tyskland, och av Michael Schmidts egen uppgörelse med den tyska efterkrigsepokens, enligt hans mening, slappa inställning till högerextremismen och det nazistiska förflutna.

Michael Schmidt gjorde alltså en närmast chockartad upptäckt av det egna hemlandets fördolda i slutet av 80-talet. Det gamla naziförflutna flöt liksom upp inför hans ögon och sammansmälte med en verklighet i dagens Tyskland som präglades alltså av utlänningssientlighet och en tendens att vilja skyla över och försvara det förgångna. En våg av historierevisionism svepte över landet.

Upprördheten känns i texten och ger liv åt skildringen. Däremot är den inte alltid till gagn för analysen. Till exempel tycks varje kritisk åsikt i flyktningpolitiken automatiskt kopplas ihop med en högerextrem politisk filosofi.

Både den gamla kända och den nu expanderande nazismens tankegods är svårt att få grepp om. Då det så ofta tar fasta på det irrationella, till skillnad från marxismen, är det nödvändigt att ägna tid åt mer iskallt analyserande av ideologin än vad Schmidt förmår göra i den här boken.

Till hans förtjänst hör att han genom de fåta personliga

En verklig tysk fara

Michael Schmidt heter en ung tysk journalist och filmare som på ett alldeles förträffligt sätt dokumenterar nynazismen i sitt hemland. Hösten 1991 sände svensk TV en reportagefilm gjord av Michael Schmidt och producerad av Sveriges Television med unika bilder från möten och sammankomster och intervjuer med ledande personer ur den brokiga nynazistiska undervegetation som växt sig stark de senaste åren, inte minst sedan återföreningen av de båda Tyskland ägde rum.

En framträdande gestalt i filmen är den av aids avmagrade, fanatiska Michael Kühnen, som Schmidt lärt känna och som tilltalat av filmens möjligheter ovanligt öppet presenterade sitt politiska budskap. Kühnen är förgrundsgestalt i en av otaliga nynazistiska rörelser och han är den första läsaren möter i den bok som filmen sedermera gav upphov till, *Nynazismens ansikten — en rapport inifrån*.

Vi möter Kühnen under en rättegång i Frankfurt. Det är författarens första möte med den person som kom att bli bokens centralgestalt. Redan på de första sidorna i boken möter läsaren en mycket principfast, genomtänkt, slipad och politiskt medveten person som mycket väl vet vad han håller på med.

Så inleds bokens första tredjedel som är ett levande och engagerat reportage.

BOKRECENSIONER

kontakterna samtidigt har fått stor respekt för de ledande nazistiska personer som på olika sätt uppträder i boken. Detta gör att han inte fallit för frestelsen att framställa dem som knäppgökar, ett tyvärr alltför vanligt för att inte säga farligt sätt att avfärda fenomenet på.

Ett annat vanligt sätt att demontera nazistiska tänkesätt

är att psykologisera fram bevekelsegrunderna kring en nazistisk hållning. Också det leder fel och gör det omöjligt att förstå nazismen som politisk och social rörelse.

Psykologiserandet leder möjligen till förståelse på individnivå men för övrigt blir det ett trubbigt redskap för att förstå och bekämpa nazismen som politiskt fenomen.

Det är som politik den är farlig.

Carl-Eric Johansson

Michael Schmidt. *Nynazismens ansikten. En rapport inifrån*. Övers. Sune Karlsson. 350 s. Bonnier Alba 1993. Pris: ca 272:- ISBN 91-34-51436-8

FÖRROCHNU

I IDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Läs Myrdal om Gomez i 2/94! Prenumerera!

Årsprenumerering (4 nr) 180:-

Studentpris 130:-

Stödprenumerering 250:- eller mer

Medlemskap 150:-

Postgiro 35 60 72-9, Bankgiro 324-1262

